

KOÇI BEY RİSALELERİNİN MALİ TARİH AÇISINDAN ANALİZİ

Yrd.Doç.Dr. Recep TEMEL*

Araş. Gör. Nurcan ÇELEBİ**

Özet

Devlet organizmasının en önemli unsurlarından biri hiç kuşku yok ki, mali organizasyondur. Ülkeden ülkeye olduğu kadar, zaman ve şartlara bağlı olarak farklılıklar gösterebilecek mali organizasyon, gerekli olan mali kaynakları üretebilme ve usulüne göre harcayabilme kabiliyeti ölçüsünde, devlet mekanizmasının işleyişini sürekli hale getirecektir. Ne var ki, toplumsal dinamiklerin değişkenliğine bağlı olarak mali anlayış ve organizasyonun da olumlu/olumsuz yönde değişebileceği bir gerçektir. Bu gerçekten hareketle 17.yüzyılda Osmanlı Devleti'nin mali anlayış ve organizasyonundaki değişimler araştırmamızın konusunu oluşturmuştur.

Dönemin mali yapısı hakkında tespitler yapabilmek için Koçi Bey Risaleleri araştırmamızın esas dokümanı olarak seçilmiştir. Arnavut asıllı bir devşirme olarak sarayda muhasiplik vazifesi yapan Koçi Bey, Osmanlı merkez ve taşra bürokrasisinin eksikliklerini, eksikliklerin sebeplerini ve bunlara ilişkin çözüm önerilerini yazmış olduğu risalelerde kayıt altına almıştır. İlk olarak1631 senesinde Sultan IV.Murat'a ve sonrasında 1640 senesinde Sultan İbrahim'e bu risalelerini arz etmiştir. Araştırmamızda 17. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin mali yapısı da göz önünde bulundurulmak suretiyle her iki sultana takdim edilen risalelerdeki mali yapıya ait tespitler analiz edilmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede gerileme sürecine doğru ilerleyen Osmanlı Devleti'nin genel bürokrasisi içerisinde mali anlayış ve organizasyonundaki ne gibi değişikliklerin bu sürece olumlu/olumsuz katkı sağladığının gün yüzüne çıkarılması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Maliye Tarihi, Koçi Bey Risaleleri, Osmanlı Mali Yapısı

* Yozgat, Bozok Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü İktisat Tarihi Ana Bilim Dalı

** Yozgat, Bozok Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü

Analysis of Koçi Bey Treatises in Financial History

Abstract

One of the most important elements of the state organism, no doubt, is the financial organization. The changes in financial organizations, not only depend on the specific characteristics of the countries but also they depend on time and some other conditions. Financial organizations, provide sustainability to the state mechanism through their ability of producing financial sources and using them according to the procedures. However, it is a fact that financial understanding and organization can be changed in a positive or negative direction, depending on volatility of social dynamics. Considering this fact, the changes in financial understanding and organization Ottoman State in the 17th century, has been the subject of our research paper.

Koçi Bey's treatises have been chosen as the main document of our study to make determinations about the financial structure of the century. Koçi Bey, who has Albanian roots, was operating as an accountancy consultant in Ottoman State, in the term 1630-1640. He had recorded deficiencies of the Ottoman central and provincial bureaucracy, the reasons of the deficiencies and the solutions for the problems of financial organization, in his treatises. At first, he presented his treatises to Sultan Murat IV in 1631 and later on, to Sultan İbrahim in 1640. In this research paper, his prescriptive evaluations about the financial structure of the state, which take place in both of the treatises, (1631 and 1640), will be analyzed, considering the actual situation of the state's financial structure in 17th century.

17th century is the time period in which Ottoman State approaches to its declension process. In this paper, it is aimed to examine which changes in the financial understanding and organization of the general bureaucracy of Ottoman State effected, positively or negatively, this declension process.

Key Words: Financial History, Koçi Bey Booklet, Ottoman Financial Structure

Giriş

622 yıllık devlet ömrüne sahip olan Osmanlı Devleti'nin bu devamlılığı nasıl sağladığı önemli bir konudur. Oldukça geniş bir coğrafyada hâkimiyet tesis etmenin idari, askeri, ekonomik, mali, ilmi vd. birçok sebebi bulunmalıdır. Bu açıdan Osmanlı Devletini emsalleri arasında farklı kılanın araştırılması ve bunun her yeni ilmi disiplin açısından irdelenmesi günümüz açısından ehemmiyet taşıyan bir husustur.

Koçi Bey Osmanlı bürokrasisinde uzun yıllar görev yapmış ve bu süreçte edindiği tecrübeleri kayıt altına almış ve bunları döneminin padişahlarına risaleler tarzında sunmuş bir düşünürdür. Kendi ifadesiyle bu risaleleri yazmaktan muradı kendi nefsinin tatmin etmek değil, kadim uygulamaların, risalelerinde ele aldığı gerekçelerle terk edilmesi dolayısıyla devlet ve millet hayatında meydana getirdiği olumsuzlukları teşhis etmesi ve bunların, mesuliyet alınması suretiyle düzeltilebileceğine itibar etmesidir.

Bu çerçevede çalışmamızda öncelikle Koçi Bey'in özgeçmişi ile bilgilere ve risaleleri niçin kaleme aldığına dair değerlendirmelere yer verilmiştir. Koçi Bey'in risalelerini kaleme aldığı dönemin Osmanlı klasik döneminin son bulduğu ve gerileme döneminin başladığı dönem olması münasebetiyle 17.yüzyıl Osmanlı ekonomik yapısına ilişkin genel mahiyette değerlendirmelere ikinci kısımda yer verilmiştir. Çalışmanın ana gövdesini oluşturan üçüncü ve dördüncü kısımlarda önce Sultan IV.Murat'a sunulan risalelerdeki sonra da Sultan İbrahim'e sunulan risalelerdeki mali yapıya ilişkin hususlar ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Sonuç kısmında ise çalışmadan elde edilen bulgular kayıt altına alınmıştır.

1. Koçi Bey'in Özgeçmişi ve Kişiliği

Koçi Bey' in hayatı hakkında belirli herhangi bir kaynak ve vesika bulunmamaktadır. Koçi Bey, çocuk yaşta iken Arnavutluk'tan devşirilerek Acemi Ocağı'na¹ alınmış, zamanla Enderun'da² bazı oda zabıtlıklarında bulduktan sonra Has Oda'ya³ yükselerek itimat ve sevgisini kazandığı IV. Murad'ın muhabibleri⁴ arasında yer almış veya "Mahrem-i Hasi" olmuştur. Onun ölümüyle yerine geçen kardeşi Sultan İbrahim'e de bu yolda hizmet vermiştir. Koçi Bey'in Görice'li⁵ olduğu kesin olarak bilinmemekte, ancak karısının ve oğlu Sefer Şah'ın mezarlarının Görice'de Mirahur İlyas Bey Camiinde, kendisinin mezarının ise Görice'ye bağlı Plamet köyünde olması,

¹ Ocak: Genelde teşekkül kurum örgüt yerine kullanılan bu sözcük, askeri bir terim olarak çoğunlukla yeniçeri teşkilatı anlamına gelir.

² Enderun: Osmanlı sarayında padişahın günlük yaşamını sürdürdüğü iç bölüm, padişahın ve maiyetinin bulunduğu kısım anlamında kullanılan genel terim

³ Has Oda: Osmanlı sarayının Enderun olarak bilinen iç bölümünün en önemli dairesi. Burada padişahın günlük hizmetini görenlere de Has Odalılar denirdi.

⁴ Musahip: Padişahların, deneyimlerinden ve bilgilerinden yararlandıkları sohbet arkadaşları

⁵ Görice: Bugünkü adı Korçe. Arnavutluk'un güneydoğusunda il ve il merkezi olan kent 13.yüzyılda derebeylik malikanesi olarak kuruldu. 17.ve 19. Yüzyıllarda önemli bir ticaret merkeziydi. 1912 yılında Yunanlılar tarafından işgal edilen kent dört yıllık Fransız işgalinin ardından Uluslararası Sınır Komisyonu tarafından 1920'de Arnavutluk'a verildi.

Koçi Bey'in Görüseli olduğu düşüncesini kuvvetlendirmektedir. (Akün,2012:143; Gökçe,2010:65).

Koçi Bey XVII. asırda yetişmiş, Türklerin Montesquieu' su adını almaya hak kazanmış değerli bir şahsiyettir. Zuhuri Danışman'ın Koçi Bey Risaleleri adlı çalışmasını temel alıp sadeleştiren Seda Çakmakçıoğlu, çalışmasının girişinde Sultan IV. Murad (1623-40) ve kardeşi I. İbrahim (1640-48) devirlerine ait in'am⁶ ve ihsan defterlerinde Koçi adına rastlanmamakta, buna karşılık Mustafa adına sık sık rastlanmakta olduğunu aktarmaktadır. "Koçi" kelimesi Arnavutça kırmızı anlamına geldiğinden ve yüzünün kırmızı olması nedeniyle muhtemelen kendisine bu lakap isim olarak verilmiştir. (Koçi Bey, 2008:9;Cora,2014:65)

Koçi Bey'in şahsiyeti ve üstlendiği görevler hakkında belgelere dayanan kesin bir bilgi olmasa da yazmış olduğu risalelerin ruhunun incelenmesinden anlaşılır ki, Koçi Bey iyi bir tahsil görmüştür ya da yaşadığı saray muhitinde hiçbir fırsatı kaçırmayarak görüşünü ve bilgisini arttırma imkânlarından yararlanmıştı. Koçi Bey özellikle eski Osmanlı teşkilatı hakkında emsalsiz bilgilere ve bu bilgileri çözümleyip değerlendirme kudretine sahiptir. (Koçi Bey Risaleleri, 2008:10) Saray protokolünü en ince teferruatına kadar bilecek derecede vukufu, iç işleriyle Enderun hayat ve çevresini çok iyi tanımasının yanı sıra IV.Murat'ın kendisine bazen günde dört beş defa danıştığı, Sultan İbrahim'in de bilgisinin yetmediği müşküllerle karşılaştığında bunların altından kalkmak için kendisinden çok acele cevaplar beklediği hususundaki ifadeleri onun saray içinden biri olduğunun açık bir göstergesidir. Devlet mekanizmasının çeşitli şube ve müesseseleriyle işleyişine, idari usul ve tatbikata dair derin vukufu, onun en azından Divan-ı Hümayun⁷ kalemlerinin güngörmüş bir emektarı olduğunu düşündürür.(Akün,2002:144)

Koçi Bey, risaleleri yazış sebebini eserinin ilk kısmında şu ifadelerle açıklıyor;

"...çok zamandır, saltanat-ı aliyenin yüksek eyvanlı ocağının–ezeli Allah'ın inayetleri onu muhafazaya devam eyesin– tasalı, iyiliksever, hayırları çok bilginleri ve itaata hazır olup gözden düşmüş emektar kullarıyla, dünya ahvalinin bu tür değişmesinin, kötülük ve kavganın, fitne ve fesadın hadden aşırı yerleşmesinin sebeplerini ve nedenlerini düşünüp, padişahın mübarek kulağına ulaştırmanın fırsatını aradık. Herkes fikir ve

⁶ İn'am: Arapça "nimet vermek" anlamında olan in'am sözcüğü, Osmanlı devletinde yeniçerilerin maaşlarına yapılan fazladan ödeme yerine kullanılan terim.

⁷ Divan-ı Humayün: Devletin en yüksek karar organı

endişelerini gökyüzününün kubbesi olan padişah cenaplarına söylemeye giriştiklerinde, bir zerre değerindeki fakir kulunuz da karalanmış yazıları, devletin sığınağı olan padişahın eşiğine arz edip bildirmeye teşebbüs ettim ki âlemin karışıklığına ve insanların ahvalinin değişmesine yol açan sebebin ne olduğu ve Allah'ın inayetiyle ne şekilde düzelebileceği kısaca mübarek Padişahımızın malumu ola birbiri ardına şahane ve güzel eserler meydana gele". (Koçi Bey,1993:3)

Yine IV.Murat'a sunduğu "Padişaha Lazım Haller" başlığını taşıyan 18. risalesindeki

"âlemin karışıklığına ve insanların ahvalinin değişmesine yol açan sebebin ne olduğu ve Allah'ın inayetiyle ne şekilde düzelebileceği kısaca mübarek Padişahımızın malumu ola birbiri ardına şahane ve güzel eserler meydana gele"(Koçi Bey,2008:25)

ifadeleriyle Padişaha, yaşanan düzensizliklerin çözümüne ilişkin rehberlik yapabileceğini ihsas ettirmektedir. Lakin bunu yaparken meramının nefsinin tatmin etmek olmadığını veya kimseye haksızlık yapmak olmadığını, akli yettiğince devlete faydalı olanı söylemeye çalıştığını ifade edecektir. Yıllardır devlet yönetiminin zaaflarının maddi ve manevi kayıplara sebep olurken, esasında bunlardan Padişahın haberi olmadığını lakin kıyamette Padişahın sorulacağı münasebetiyle, tedbir almak lüzumuna şu şekilde vurgu yapacaktır.

"Nasıl söylemeyeyim ki, bunca yıldır sefer olur, nice Müslümanların beytülmalî ziyan ve telef olur, reaya ve beraya⁸ ayaklar altında kalır. İslam askeri zayıf ve iktidarsız kalır; yine de bir iş görülmez, bir iş tamamına ermez. Ortaya çıkan gafletleri görüp ciğerim kan ağlamıştır. Bütün bu zulümler ve zıtlıklar ki ceza gününde(kıyamette) saadetli Padişahımdan sorulur,(hâlbuki) aslında Padişahımın haberi yoktur; o halde sorumlu olması reva mıdır? Ya bunun tedbirini almak lazım değil midir?" (Koçi Bey,2008:83)

Koçi Bey, devletin geleceğini ve bekâsını beklemekte olan büyük tehlikeyi haber veren bozulmuş ve içten çürüme olgusunu idari ve içtimaî müesseseler zemininde ele almaktaydı. Kuvvetli tahlil kabiliyetiyle gözden geçirdiği meseleler dizisine sadece güncel tespitler düzeyinde kalmakla

⁸ Reaya ve beraya: Osmanlı devletinde vergi sorumlulukları açısından halkın ayrıcalıklı tutulan kısmını belirten beraya sözcüğü genellikle reaya ve beraya biçiminde ülkenin genel nüfusunu tanımlar. Beraya'yı halkın çoğunluğunu oluşturan reaya'dan ayıran başlıca özellik her türlü şer'i ve örf'i vergi yükümlülüğünün dışında kalmaları ve Müslüman olmalarıdır.

yetinmeyip bunların sebep ve menşelerine gitmeyi gözetken tarih perspektifi içinden bir yaklaşım ortaya koyar. Bozuluşu yönünden üzerinde durduğu müessese ne idi, şimdi nasıldır ve ne haldedir tarzında bir muhakeme ile gözden geçirilip tahlillerini geçmişle şimdiki zaman arasında devamlı bir mukayese düşüncesine dayandırılarak yürütür. Yaşanmakta olan bozulmuş ve çözümlerin başlangıcını çok defa Kanuni Sultan Süleyman devri (1520-1566) ve özellikle III.Murad'ın son saltanat yıllarına (1574-1595) götürür. (Akün,2002:145) Hayatının bundan sonrası için kesin bilgiler olmayan Koçi Bey'in IV. Mehmed'in saltanatının ilk devresinde emekliliğe ayrılıp memleketine döndüğü ve orada vefat ettiği yolunda bazı tahminler ileri sürülür.

2. XVII. Yüzyıl Osmanlı Mali Sisteminin Genel Değerlendirmesi

16. yüzyılın son çeyreğinde başlayan “duraklama”, 17.yüzyıl boyunca sürdü. Başa geçen padişahların devlet işlerine ilgisizlikleri ve dirayetsizlikleri, bir türlü önü alınamayan Celali isyanları ve uzayan savaşlar bu dönemin en karakteristik yönleri olmuştu. Dönem içinde başarılı yöntemleriyle dikkati çeken I. Ahmet(1603-1617) ve IV. Murat(1623-1640) ile Köprülü Mehmet Paşa ve oğlu Fazıl Ahmet Paşa'nın sadaretleri(1656-1676) işlerin ancak daha da kötüye gitmesini önleyebilmiştir. 1683 yılında Viyana'nın kuşatılmasıyla başlayan bir savaş, dört devlete karşı 16 yıl sürdüktan sonra 1699'da Karlofça Anlaşmasıyla sona erdiğinde, Osmanlı Devleti Avrupa'daki topraklarının yaklaşık üçte birini terk etmek zorunda kalmış ve bu antlaşma ile “gerileme” dönemine girmiş oluyordu. (Eş,1989;54-55)

16.yüzyıl sonlarında Osmanlı İmparatorluğunda nüfus iki katına yükselmişti. Ekonomik düzen tamamen bozulduğundan halkın çalışma ve kazanma imkânları daralmıştı. Emniyet ve asayiş kalmadığından kargaşalıklar çıkıyor, ordudan atılan isyancılar, gittikleri yerlerde eşkıyalığa başvuruyorlardı. Bu yüzden Anadolu köylüsü toprağını terk ederek kalelere ve kentlere sığınuyordu. Paranın satın alma gücündeki düşüklük nedeniyle asker, memur sınıfı sıkıntı içinde olduklarından, yolsuzluklar, hırsızlıklar, rüşvet ve tefeciliğin önüne geçmek mümkün olmuyordu. Sürekli fetihler sona ermiş harp ganimetlerinde hazineye para gelmez olmuştu. Hazinesinin zaruri ihtiyaçları için alınmakta olan şer-i ve örfi vergilerin oranları ve sayıları çoğaltılmıştı. Hazinesinin bu derece yoksul duruma düşmesinin bir nedeni de devlet gelir ve giderleri arasında denge sağlayacak, kaynak

yaratıp, giderleri karşılayacak bir bütçeden ve bütçe fikrinden yoksun olunuşu idi.(Varcan,1995:52)

Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü mali bunalım nedenlerini konjonktürel, ekonomik, sosyal sınıfları içinde değerlendirmek mümkündür. 15.yy sonlarından itibaren büyük denizlerin keşfi, Akdeniz çevresinde yoğunlaşan ticaretin okyanuslara açılmasına neden olmuştur. Dolayısıyla Akdeniz ekonomisine hâkim olan Osmanlı Devleti bu durumdan olumsuz etkilenmekteydi. Bu etkiler ticaretin aksamasının yanında gümrük gelirlerinin de düşmesine neden olmaktadır. (Tabakoğlu,1985:235-237)

Osmanlı ekonomisinde ve mali yönetiminde meydana gelen olumsuz gelişmeler; askeri harcamalar ve sefer giderlerindeki artış, devlet kadrolarındaki şişmeler, üretim yetersizlikleri, gelir düşüklüğü ve özellikle dış ticarete yaşanan sorunlardır.(Şeker,2007:119) Osmanlı hazinesinin en önemli gider kalemi, askeri birliklere üç ayda bir ödenmesi gereken ulufelerdir. Savaş dönemlerinde bu ödemelerin gecikmesi, ordunun genişletilmeye çalışılması giderlerin artışına neden olmuştur. Ayrıca bu gelişmelerin haricinde Osmanlı ekonomisinde teknolojik hamleleri besleyecek bilgi altyapısının eksikliği, ekonomide üretim yetersizliğine neden olmuştur. Örneğin tarımda teknolojinin kullanılamaması üretimin sadece doğal şartlara kalmasına yol açmış ve üretim doğal olaylardan direkt etkilenmiştir. Üretilen malların dağıtımlarında yaşanan aksaklıklar bu olumsuz yapıya katkıda bulunmuştur. Böylece hem ulusal ekonomi hem de bireylerdeki gelir düşüklüğünün önüne geçilememiştir. (Tabakoğlu, 1985:214-216)

Osmanlı Devleti mali bunalımın hem nedenlerinden hem de sonuçlarından biri olan iç güvensizlik sosyal bir sorun olarak bu dönemde doruk noktasına ulaşmıştır. Ülkede giderek artan eşkıya gruplarının ve devlet adına iş görenlerin baskısı halkı toprağından alıp bir kısmının da eşkıya gruplarına katılmasına yol açmıştır. Ayrıca merkezi otoritenin zayıflığı mahalli güçlerin etkin hale gelmesi, ayanların derebeyi olma sürecine katkıda bulunmuştur. Öte yandan devlet adamlarının yaptığı iddia edilen yolsuzluklar, bürokrasinin rüşvet altında yürümesi halkı huzursuz eden önemli bir etkidir. Emeğin topraktan koparılması sonucu, bir yandan şehirde yaşayanların mal talebi yükselmiş, buna karşın tarımsal üretim azalmıştır.(Tabakoğlu, 1985:217-234)

17.yüzyılın ikinci yarısından sonra Osmanlı maliyecilerinin daha önce karşılaşmadıkları bir tarzda “kronik bütçe açıkları” meydana gelmeye başlamıştır. Bütçe açıklarının en önemli nedenleri: “Devletin siyasal

gücünün gerilemesinin sonucu olarak taşrada vergi toplama ve bu gelirlerin merkeze aktarılması sürecinde ortaya çıkan güçlükler, savaş tekniklerinin değişimi sonucunda savunma harcamalarındaki artış, tımar ve vakıfların vergi gelirlerine daha çok el koyması ve savaş yılı uygulamasıdır. (Pamuk, 2000: 149; Gökbnar,2007: 7)

Tablo 1’de 1523-1696 yılları arasındaki bütçe gelir ve giderleri yer almaktadır. Tablodan da görüldüğü gibi artan kamu giderleri karşısında bütçe gelirleri yetersiz kalmış ve bütçe açıkları sürekli olarak artmıştır.

Tablo 1. 1523-1696 Yılları Arası Osmanlı Bütçeleri

Yıllar	En-deks	Gelirler(Akçe)		Giderler		Bütçe Açıkları	
		Nominal	Reel	Nominal	Reel	Nominal	Reel
1523-4	100	116.888.385	116.888.385	118.783.849	118.783.849	-1.895.464	-1.895.464
1565-6	100	183.088.000	183.088.000	189.657.000	189.657.000	-6.569.000	-6.569.000
1566-7	93	348.544.150	324.703.730	221.532.453	206.379.630	127.011.697	118.324.100
1592-3	53	293.400.000	154.173.020	363.400.000	190.894.020	-70.000.000	-36.721.000
1608	44	503.691.446	225.530.870	599.191.446	264.723.370	-95.500.000	-39.192.500
1654	42	537.356.433	225.635.960	658.358.459	276.444.770	121.002.026	-50.808.810
1666-7	35	553.429.229	194.530.370	631.861.656	222.099.360	-78.432.427	-27.568.990
1687-8	35	700.357.065	246.175.500	901.003.350	316.702.670	200.646.285	-70.527.170
1691-2	26	818.188.665	210.274.480	929.173.910	238.979.690	110.985.245	-28.705.210
1696-7	26	938.672.901	241.238.930	1.096.178.240	281.717.790	157.505.339	-40.478.860

Kaynak:(Tabakoğlu,1985:17)

Kamu harcamalarının ve artan savaş harcamalarının finansmanı için önceki yıllarda olağanüstü dönemlerde toplanan Avarız türü vergiler, bu dönemde sürekli olarak toplanmaya başlanmıştır. Bütçe açıklarını gidermede zaman zaman tağşişlere de başvurulmuştur. Tağşiş işlemi sayesinde, bir yandan dolaşımdaki para miktarı artırılmış, bir yandan da devlete ödemelerin de kullanabileceği yeni bir fon oluşturulmuştur. 1585 tağşişi sonrasında bütçe açıklarını kapatmak için başvuru olan tağşiş ve iç borçlanmalar, birer istisna olmaktan çıkıp neredeyse kural haline gelmiştir. (Pamuk,2003:138-146)

Osmanlı Devlet maliyesinin geçirdiği en kapsamlı dönüşümlerden biri yavaş yavaş hizmet ve aynı ödemeler şeklindeki vergilerden nakit olarak

toplanan vergilere geçilmesi oldu. 16.yy sonlarına kadar Tımar sahipleri kendilerine bağlanan gelirlerin yaratıldığı köyler içinde veya yakınında yaşar ve bunun belli bir bölümünü yerinde tüketirlerdi. Öte yandan 17.yy Osmanlı vergilerinin giderek artan bir bölümünü toplayan mültezimler ise topladıkları tahılın neredeyse tamamını nakit paraya çeviriyorlardı. Merkezi idare de aynı ödeme yerine daha çok nakit para talep ediyordu. (İnalçık, 2006:657)

Nakit vergiler arasında en eskisi, Cizye, yani İslamiyet'in ilk yıllarından beri gayrimüslim tebaanın Müslüman bir devlete ödemekle yükümlü olduğu baş vergisi idi. İlke olarak bu vergi doğrudan Osmanlı merkezi hazinesi tarafından toplanırdı. Cizye en başından beri nakdi vergiydi, oysa koyun yetiştiricilerinden alınan ve yine merkezi hazineye giden kimi vergiler önceleri aynı olarak tahsil edilmişti. 17.yy sonlarında bu vergi, İstanbul mezbahalarına koyun temin eden celeplerin yapmak zorunda olduğu ödemelerle birlikte merkezi hazine gelirinin yüzde 1-2'sini oluşturmaktaydı. Bir başka nakit kaynağı da 1683'ten sonra yıllık vergi haline getirilen "Nüzul Bedeli"ydi. Nüzul Vergileri her zaman 16.yy sürecinde nakde çevrilen bir diğer düzensiz savaş zamanı vergisi olan Avarız ile ilişkilendirildi. Ancak 17.yy' daki savaşlar ve enflasyonist baskılar Nüzulün Avarız ile aynı yıl içinde tahsil edilebilecek nakdi ödemeye çevrilmesine yol açtı. 1660'lar ve 70'lerde Avarız Vergisi Osmanlı merkezi idaresince toplanan nakit gelir toplamının yaklaşık %20'sini oluşturuyordu. (İnalçık,2006:658)

3. Sultan IV.Murat'a Sunulan Risalelerin Mali Açısından Analizi

3.1. Kamu Bürokrasisinde Ehliyet/Liyakat Ölçüsünün Kaybolması ve Sonuçları

Mali yapı genel devlet yönetiminin içerisinde bir parçayı oluşturur. Osmanlı devlet teşkilatında devletin başı tartışmasız padişahdır. Hiyerarşinin başı olması münasebetiyle sistemin sağlıklı işleminin/işlememesinin ilk elden sorumlusu da padişahdır. Nitekim Koçi Bey devletin işleyişinin bozulmasının merkezinde Padişahın olduğunu ve bunun da Kanuni Sultan Süleyman dönemiyle başladığını ifade eder.

Osmanoğulları'nın ulu soylarından gelen padişahlar arasında, her şeyden önce memleketinin genişliği, hazinenin çokluğu ve ululuk yönünden en üst mertebeye çıkan merhum ve mağfur Sultan Süleyman Han'dı. Ve yine âlemin bozulmasına sebep olan haller onun zamanında ortaya çıktı; ama devlet gücünün en üst mertebesinde olduğu için, belirtiler o zamanda duyulamasa da birkaç senedir ki artık görülür oldu. (Koçi Bey,2008:79)

Koçi Bey, Kanuni zamanında başlayan bozulma sürecine müstakil olarak bir risale ayırmış (17.Risale) ve bu risalesinde bozulma sebeplerini beş kısma ayırmıştır. Bunlar;

- Padişahın divana katılma mecburiyetinin kaldırılması ve zamanla asker ve sivil bürokratların padişah tarafından tanınmaması,
- Hak etmeyen kişilerin Vezir-i azam yapılması (İbrahim Paşa'nın Vezir-i azam yapılması) ve bu tasarrufun diğer Padişahlarca da kendilerine yakın olanlar lehine kullanılmasıyla bürokraside ehliyet/liyakat esasının bozulması,
- Padişah yakınlarıyla yapılan evlilikler (Rüstem Paşa'nın Mihrimah Sultan ile evlenmesi) dolayısıyla üst bürokratik mevkilere gelme ve bu vesileyle beytülmale⁹ ait olan hasların¹⁰ şeriatı aykırı olarak temlik edilmesi ve sonrasında yakınlarla vakfedilmesi,
- İş yapıyor gözükmek maksadıyla beytülmale ait Havass-ı Hümayun¹¹ ve Mukataaların¹² şeriatı aykırı olarak iltizama¹³ verilmesi ve bu arazilerin ölçüsüz Yahudi eminlerin eline geçerek tahrip edilmesi,
- Gücün ve zenginliğin artmasıyla başta Kanuni olmak üzere ziyet ve şöhret düşüklüğünün kamu bürokrasisinde adet haline gelmesinin meydana getirdiği israf ve bu israfa kaynaklar yetmeyince zulüm ve tecavüzlerin başlamasıdır. (Koçi Bey,2008:81-82)

Devletin idari ve ekonomik olarak güçlü yapısı olumsuzlukların fark edilmesini tehir etmiştir. Kanuniye kadar gelen, divana başkanlık yapma geleneğinin, bu dönemde terk edilmesi ve divanı oluşturan vezirlerin eski ehliyetlerinden yoksun olması idari yapının olduğu kadar mali yapının da bozulmasının ana sebebidir.

“Sultan Süleyman Han’a gelinceye kadar, Padişahların; divan-ı hümayunda¹⁴, bizzat hazır olup, memleket ve millet, reaya ve beraya, hazine ve mülkler ve diğer küçük işler ile tam manasıyla meşgul olması”.....”Huzurlarına girmek engelsiz ve zahmetsiz olduğu için her zulüm görenin vasıtasız olarak kendi

⁹ Beytülmal: Sözlük anlamı “mal evi” olan bu terim, devlet hazinesi ve maliye dairesi makamında kullanılır.

¹⁰ Has: Osmanlı toprak düzeninde yıllık geliri 100.000 akçeden fazla olan dirlik.

¹¹ Havas-ı hümayun: Zapt edilen araziden hazinenin sorumluluğuna verilen kısım.

¹² Mukataa: Devlet hazinesine ait bir gelirin bir bedel karşılığında kiralınması, yani geçici olarak birine bırakılması hakkında kullanılır.

¹³ İltizam: Devlete ait bir yerin gelirinin, kefil gösterilmek ve bedeli belirli taksitlerle ödenmek suretiyle kişilere verilmesi anlamında kullanılan bir terim. Bu tür bir taahhüde girişmiş olanlara da mültezim denirdi.

¹⁴ Divan-ı Hümayun: Devletin en yüksek karar organı.

halini arz etmesiyle de nice hallerden haberdar olurlardı” (Koçi Bey,2008:27;79-80)

ifadeleri merkezi otoritenin (Padişah ve Vezirler) devlet bürokrasisine hakim olduğunu göstermektedir. Bilhassa Sultan “III. Murat Han’ın saltanatının ilk zamanlarına gelinceye kadar nedimler¹⁵ ve yakınlarının güngörmüş, işten anlar, fikir sahibi, iyilik düşünen bir alay akıllı kişiden” (Koçi Bey,2008:27-28) oluşması padişahların karar süreçlerinde isabetli olmalarını sağlıyordu. 1574 tarihinden sonra nedimler ve yakınların değişik rütbelerle Divan-ı Hümayunda yer almaları merkezi bürokrasinin üst yapısında karmaşaya yol açacaktır. Bu durum öncelikle Vezir-i Azamlık makamının ehliyetsiz/liyakatsiz kişilerce doldurulmasına veya ehliyetli/liyakatli olanların haksız yere azledilmeleri sonucu görevden el çektilirmeleri şeklinde tezahür etmiştir.

“Vezir-i Azam’lık ulu bir makamdır. Yerinin adamı olduktan sonra sebepsiz azlolunmayıp, nice yıllardır sadrazamlık makamında kalması ve işlerinde kendi başına olması gerekir.” (Koçi Bey,2008:28) diyen Koçi Bey aşağıdaki ifadeleriyle bu kurumun nasıl yözlaştırıldığını anlatmaktadır.

“1574 tarihinden itibaren nedimler ve diğer (padişah) yakınları, padişahın Huzur-ı Hümayunda kendilerine yer ve rütbeler bulup, saltanat işlerine müdahale eder, Vezir-i Azam’lara nice olmayacak teklifler eder oldular. Eğer onlar isteklerine müsaade etmezlerse hepsi gönül ve fikir birliği edip, huzur-ı hümayunda fırsat buldukça (Vezir-i Azam’ların) haklarında nice iftiralar edip padişahın gazabını kışkırtarak günahsız yere kimini katl, kimini sürgün ettirdiler ve kiminin de varını yoğunu aldırıp, pek çok hakaretlere uğrattılar.” (Koçi Bey,2008:41)

Sadece Vezir-i Azam’lık değil diğer üst düzey memurlukların belirlenmesinde de ehliyet/liyakat esas alınır ve bu görevlerde su-i istimal söz konusu olmadığı sürece uzun soluklu görev yapılırdı. Bu durum hem genel anlamda kamu bürokrasisinin hem de özel anlamda maliye bürokrasisinin istikrarlı hizmet üretmesine zemin hazırlardı.

Evvelce Beylik, Beylerbeylik ve diğer Padişah memurlukları memleket idaresinde iş görmüş, emektar, doğru ve dindar kimselere verilir; karşılığında bir akçe, bir habbe rüşvet ve bahşış alınmazdı. Suçu ve günahı meydana çıkmayınca hiç kimse azlolunmazdı. Özellikle sancakbeyleri ve Beylerbeyileri yirmişer, otuzar yıl mansıplarında¹⁶ yerleşik olurlardı. (Koçi Bey2008:29,30)

Padişahın, nedimleri ve yakınlarının kararlarda yönlendirici olmaları ve devlet bürokrasisinde görev yapacakların ehliyet/liyakat ölçülerinin ihmal

¹⁵ Nedimler: Padişahların yakınları anlamında kullanılan bir terimdir.

¹⁶ Mansıp: Önemli bir görevin, büyük memuriyet makamının kadrolu olarak verilmesidir.

edilerek, kayırma ve rüşvetle belirlenmesi Osmanlı devlet nizamının bozulmasında en önemli amil olarak gözükmektedir. Zira Padişahın gadrine uğramaktan imtina eden vezirler, Enderun'un¹⁷ vesayetine girmek durumunda kaldılar. Ehil olmadığı halde bu göreve getirilenler ise hukuk tanımaz bir şekildeki tasarruflarıyla klasik düzenin bozulmasına sebep oldular.

“Onlardan sonra gelen vezirler, ister istemez iç (Enderun) halkına uyup isteklerini onayladılar, her ne murat etseler esirgemez oldular. Onlar da nice işlere müdahaleye başladılar; gazilerin ve savaşa katılanların hakları olan, nice yüzyıl evvel fetholunmuş köyleri ve tarlaları, bir yolunu bulup kimini Paşmaklık¹⁸, kimini Arpalık¹⁹, kimini Temlik²⁰ ettirdiler. Kendileri tamamen doyduktan sonra her biri maiyetine nice Tımarlar ve Zeametler verdirip, kılıç erbabının dirliklerini²¹ kestiler. Müslümanların beytülmalini ziyana uğratıp, âlemi bu hale getirdiler.” (Koçi Bey,2008:44)

Haksız iktisap edilmiş kamu görevleri, ehil olmayanların elinde art niyetlerle kullanılmıştır. Kamu görevlisi olmak için ehliyet/liyakat kuralları göz ardı edilmiş ve rüşvet yoluyla bu makamlar dağıtılmıştır. Ehil olan kimseler ise görevlerinden tart edilerek itibarları zayi edilmiş ve ekonomik zorluklara itilmiştir.

“Rüşvet kapısını açarak Sancaklara, Beylerbeyilere ve diğer Padişah mansıplarına karışmaya başladılar. Bir alay ehliyetsiz ve hak sahibi olmayan (kişinin verdiği) rüşvet leşine tamah edip, kimine Beylik, kimine Beylerbeylik alıverdiler. Hak sahibi olan bir alay iş görmüş ve emektar, yarar ve yiğit kullar itibarsızlık köşesinde namsız ve nişansız kalıp, ayaklar altında çiğnenerek fakirlik ve hiçlik içinde kaldılar.” (Koçi Bey,2008:44)

Üst düzey bürokrat olarak kabul edilebilecek meslekler için olduğu kadar orta ve alt düzey kamu görevlileri için de beşeri ve mesleki yeterlilik esastı. Aynı zamanda hangi kadroda kaç kişinin istihdam edileceği

¹⁷ Enderun: Osmanlı sarayında padişahın günlük yaşamını sürdürdüğü iç bölüm, padişahın ve maiyetinin bulunduğu kısım anlamında kullanılan genel terim. Burası bürokratik çalışmalar, hizmet içi eğitim ve yetiştirme merkezi işlevine de sahiptir.

¹⁸ Paşmaklık: Havas-I hümayundan(devlet hazinesinden) padişahların annelerine, kız kardeşlerine, kızlarına, eşlerine, hasekilerine ayrılan ve 20.000 akçeye kadar olan tahsisat.

¹⁹ Arpalık: Başlangıçta yalnızca yüksek devlet görevlilerine, bazı saray mensuplarına ve ilmiye sınıfının önde gelenlerine, görevdeyken maaşlarına ek olarak, görevden ayrıldıktan sonraysa emekli maaşı niteliğinde verilen ödenek.

²⁰ Temlik: şeriat hükümlerinin iznine dayanılarak bazı arazilerin miri sınıfından çıkarılıp kişilerin mülkü olarak tasarruf edilmesi

²¹ Dirlik: Devlet hizmetinde çalışanlara görevleri karşılığında sağlanan gelir veya tahsis edilen gelir kaynağı.

belirlenmişti ve bu sayıdan aşağıda veya yukarıda kişinin istihdam edilmesi kabul edilmezdi.

“Şanı yüksek divan kâtipleri de, eli kalem tutan, hesaptan anlayan, yazı erbablarıydı, kanun bilir, maharetli ve etraftaki hükümdarlara mektup yazmaya kadir kimselerdi. Defter-i Hakani²² ve maliye katipleri bilgili, doğru, şuurlu ve sadık olanlardı....Her zümrenin belirli bir sınırı olup, fazla ve noksan kabul etmezdi. (Koçi Bey,2008:30-31)

Kadrolardaki bozulma sadece nitelikten ibaret değildir. Bir taraftan özellikle rüşvet vasıtasıyla kadroların gerektirdiği niteliği haiz olmayanların görevlendirilmesi diğer taraftan da daha önce kadro sayıları itibariyle gösterilen titizliğin ihlali, lüzumundan fazla kişinin istihdam edilmesine sebep olmuştur. Açıktır ki, lüzumundan fazla istihdam edilen kadroların maliyeti maaşların ödenmesi bakımından da ciddi mali külfetler oluşturacaktır. Koçi Bey bu durumun teyidi bakımından merkez kadrolarda (ulufeli olarak) görev yapanların eski ve yeni durumuna ilişkin bilgiler aktarmaktadır. Özellikle merkez maliye bürokrasisi içerisinde kabul edilebilecek görevliler ile merkez teşkilatına bağlı toplam ulufelilerin zamana bağlı olarak kadro sayılarındaki artış aydınlatıcı olacaktır.

Tablo 2. Eski/Yeni Dönemde Merkez Bürokrasisinde (Maliye) Toplam Çalışanların Sayısı

Ulufeli Çalışanlar	Eski Dönemde (Adet)	Yeni Dönemde (Adet)
Defter-i Hakani Katipleri	4	16
Divan-ı Hümayun Katipleri	31	44
Ahkam-ı Maliye Katipleri	17	45
Hazine-i Amire Katipleri	51	118
Birun Hazinedarları	10	17
Toplam	113	240
Ulufeli Çalışanların Toplamı	36.153	92.216

Kaynak: (Koçi Bey Risalesi:13-14,55-56)

Tablo 2’den de açıkça anlaşılacağı üzere maliye merkez bürokrasisinde çalışanların sayısında iki katı aşkın, ulufeli olarak çalışanların sayısının da yaklaşık üç katı düzeyde artmış olması, günümüzde cari harcamalar bağlamında değerlendirilen personel ücret ödemelerinde (maaş

²² Defter-i Hakani: Osmanlı memleketlerindeki bütün arazi kayıtlarının, toprak mülkiyetine ilişkin kayıt ve defterlerin saklandığı, uyumsuzlukların çözüldüğü yer.

ödemeleri) zorluklar yaşanacağını delilidir. Nitekim bütçede personel ücret ödemelerinde sıkıntılar yaşandığını Koçi Bey “Bu denli kula mevacib²³ mi yetişir? Bu denli mevacibe hazine mi dayanır?” (Koçi Bey,2008:56) tespitiyle açıkça ifade etmektedir.

3.2. Dirlik Düzeninin Bozulması ve Çözüm Önerileri

Koçi Bey Osmanlı Devletinin savaş zaferlerinin en önemli amillerinden biri olarak geçmiş padişahlar zamanında fethedilen toprakların, Has²⁴-Zeamet²⁵-Tımar²⁶ (Dirlik Düzeni) adıyla adil olarak dağıtılmasını görür. Fethedilen yerlerden “Bac”²⁷ ve “Haraç”²⁸ adıyla tahsil edilen vergiler ise bu sürecin diğer kazanımlarıdır.

“Bunca kalelerin ve memleketlerin fethedilmesi, âlemi süsleyen ünlü seslerin dünyaya velvele salması, Zuema (Zeamet sahipleri) ve Tımar erbabının desteğiyle olmuş, (böylece) etraftaki hükümdarlardan bac ve haraç almışlardı” (Koçi Bey,2008:32)

Bu başarının baş aktörü olan kadroları,

“Din ve devlet uğruna can ve baş veren, seçme, mümtaz, cesur ve benzerlerinden üstün, itaatkar ve boyun eğici....devletin iyiliğini isteyen, mazbut bir taifeydiler.”(Koçi Bey,2008:32-33)

şeklinde tarif eder; tımarların dağıtılırken gösterilen titizliği vurgulama sadedinde aşağıdaki ifadelere yer verir.

“Tımar sahipleri aralarında bir tek yabancı kişi olmayıp, tamamı ocak²⁹ ve ocak zadeler, baba ve dedelerinden kalma padişah dirliklerine sahip kimselerdi. Hatta Tımar erbabına yabancı girmesin diye ilk zamanlarda Tımar emri kimseye verilmezdi, Şehir oğlanı ve reaya taifesinin Tımar emrine talip olması küfürle eşitti; (tımarların) o tür kimselere verilmesi mümkün değildi.” (Koçi Bey,2008:33)

²³ Mevacip: Kapıkulu askerlerine, üç ayda bir verilen maaş. Bunun yerine *ulufe* de kullanılır.

²⁴ Has: Osmanlı toprak düzeninde yıllık geliri 100.000 akçeden fazla olan dirlik.

²⁵ Zeamet: Osmanlı toprak düzeninde, yıllık geliri 20.000 akçeden 100.000 akçeye kadar olan ve askeri görevler karşılığı verilen orta boy dirlik.

²⁶ Tımar: Osmanlı toprak düzeninde, yıllık geliri 3.000 akçeden 20.000 akçeye kadar olan küçük dirlik.

²⁷ Bac: Genel olarak vergi anlamında kullanılan bir terimdir.

²⁸ Haraç: İslam hukukunda Müslüman olmayanların devlete ödemek zorunda olduğu toprak vergisidir.

²⁹ Ocak: Genelde “teşekkül, kurum, örgüt” yerine kullanılan bu sözcük, askeri bir terim olarak çoğunlukla yeniçeri teşkilatı anlamına gelir.

Yükseliş döneminde başarının mimarı olarak kabul edilen bu kadrolar aşağıda açıklanacak sebeplerle gerileme döneminin en önemli sorumluları olarak kabul edilmişlerdir.

“Tımar ve Zeamet erbabı tamamen yok oldu. Bu yüzden de (o dönemde) yapılan savaşlar bir varıp bir gelmekten ve belki mamur memleketleri yakıp yıkmaktan ibaret kaldı, fetih ve zafer yok oldu. Disiplin ve düzen ortadan kalktı. Ulufeli kul dünyayı tuttu ve sipahi³⁰ güruhunu bastırdı. (Aralarındaki) namlıları, vükelaya bağlandı; her ne kadar fitne ve fesat çıktıysa bu gibi insanlardan oldu.” (Koçi Bey,2008:44)

Dirlik düzeninde bozulmanın sebebini tek bir noktaya indirgemek mümkün değildir. Tımar ve Zeametlerin dağıtılırken yukarıda verilen niteliklere sahip olmanın şart olmaktan çıkarılması öncelikli sebep olarak sayılmaktadır. Koçi Bey, bu süreci başlatanın Acem memleketleri üzerine serdar³¹ tayin olunan Özdemiroğlu Osman Paşa³² olduğunu ifade eder.

“Özdemiroğlu Osman Paşa, bazı yabancılara yiğitliklerinin görülmesiyle üçer bin akçe başlangıç (Tımar hakkı verilmesi) emri verdi ve bu yol ile yabancılar fırsat buldu. Osman Paşa iyilerine vermişken ondan sonra gelenler, kâr budur diye iyi kötü demeden, münasebeti olmayan, aslında ve cinsinde dirlik sahipliğine (hakkı) olmayan şehir oğlanı ve reaya kısmından bir alay, mayası bozuk kişiye, bir şeye yaramayan o tür kişiler başlangıç (Tımar hakkı) emirlerini hak etmedikleri halde bol bol dağıtmaları sonucunda zeamet ve tımar isteyenler bir günde yüz bin akçe tımara sahip oldular.” (Koçi Bey,2008:51)

Merkez bürokrasisinde ehliyetsiz kişilerin etkin olması ve boşalan dirlikler üzerinde hak edenlerin lehine değil de kendi menfaatleri doğrultusunda tasarrufla bulunmaları Osmanlıya özgü dirlik düzeninin bozulmasının bir diğer sebebidir.

“Mahluller³³ (boşalan dirlikler) dahi kadim kanunlara aykırı olarak Asitaneyi Saadet tarafından verilmeye başlandı. İleri gelenler ve vükela, bu mahlul yerleri adamlarına ve akrabalarına verdiler; İslam memleketlerinde olan ve en seçme Tımar ve Zeametın İslam şeriatına ve yüce kanuna aykırı olarak, kimini Paşmaklık

³⁰ Sipahi: Askerlik teşkilatında tımar adıyla aldıkları araziye karşılık savaş zamanlarında kendi hayvanları ve kanunen götürmek zorunda oldukları cebelileriyle sefere katılan bir süvari sınıfına verilen ad.

³¹ Serdar: Savaş halinde bulunan ordunun kumandanına verilen unvan.

³² Osman Paşa(1527-1585) : Mısır Memluklerinden olup Osmanlı hizmetine giren Özdemir Paşa'nın oğludur. Genç yaşta sancakbeyi oldu. Babasının Osmanlı topraklarına kattığı Habeş eyaletine beylerbeyi oldu. Çeşitli görevlerin ardından İran cephesinde kazandığı büyük başarılar sonucunda Temmuz 1584'te sadrazamlığa getirildi ve serdar olarak İran seferine çıktı. 1585'te Tebriz'i ele geçirdi ve orada öldü.

³³ Mahlul: Yerine geçecek bir varis bırakmadan ölen kişiden kalan ve hazineye aktarılan arazi.

kimini Arpalık yaptılar, kimini Havass-ı Hümayuna (hazineye ait arazi) katarak kimini mülk, kimini vakıf, kimini vücudu sıhhatte olan nice kimselere emeklilik olarak verdiler; bütün zeamet ve tımar ileri gelenlerin yemliği oldu.” (Koçi Bey,2008:51-52)

Sadece merkez bürokratları değil aynı zamanda taşra yöneticileri de tımar ve zeametleri kendi menfaatleri doğrultusunda kullanmaktan geri durmamışlardır. Geçmişte taşra yöneticilerince Tımar ve Zeametlerin adaletsiz dağıtılması halinde, bu kararları alanlar hakkında Divan-ı Hümayun’da şikâyet hakkı kullanılırdı. Şimdi ise şikâyetleri çözme mercii olan Vezir-i Azam bızatıhi ehliyetsiz kişilere tımar ve zeametleri verdiği göre, ehliyetli kimselerin haklarını arayacakları bir merci de işlevini yitirmiş olacaktı. (Koçi Bey,2008:53) Bu durum taşra yöneticilerini, yaptıkları haksızlıklar hususunda daha da cesaretlendirecek, istismarlarını had safhaya vardiacaktır.

“Beylerbeylerinde, Sancakbeylerinde, vezirlerin ağalarında, müteferrika çavuş ve kâtipler zümresinde, dilsiz ve cüce taifesinde, Padişah nedimlerinde ve bölük halkının ileri gelenlerinde nice Tımar ve Zeametler olup, kimi hizmetkârları üzerine, kimi azatsız kulları üzerine berat³⁴ çıkarmışlardır. Buralar adamlarının adına olur, ürününü kendileri yerler. İçlerinde öyleleri vardır ki, yirmi, otuz, belki kırk, elli kadar zeamet ve tımarı bu yoldan alıp ürününü kendileri yerler, Sefer-i Hümayun olduğunda, sırf yoklamada mevcut olsun diye (adamlarına) iki bin akçe harçlık verip, cebe ve cevşen (zırh) yerine aba³⁵ ve kebe³⁶ giydirip, birer semerli beygir ile sefer gönderirler, kendileri evlerinde zevk ve sefa, seyir ve sohbetle olurlar. Âlem harap olsa umurlarında değildir ve Allah esirgesin, dünyayı düşman olsa, sefer nedir bilmezler. Bey gibi geçinirler, ama din ve devlete dair kaygılar asla hatırlarına gelmez.” (Koçi Bey,2008:52)

Dirlik düzeninde sıralanan sebeplerden kaynaklanan bozulmaların sonuçlarının olacağı aşikârdır. Başta tımar ve zeamet dağıtımının usul ve esasları doğrultusunda yapılmayışı, bu konuya ilişkin uyuşmazlıkların had safhaya varmasına sebep olmuş; ihtilafların çözümüyle görevlilerin adeta başka işlere vakit ayıramamasına sebep olmuştur.

“Zeamet veTımar Asitane-i Saadet’ten verildiği için büyük İslam memleketinde olan zeamet ve tımarların anacak onda biri kavgasız olup, geride kalanı tamamen kavgalıdır. Vezir-i azam kullarının, halen tımar ve zeamet davası

³⁴ Berat: Osmanlı devletinde herhangi bir görev veya hizmete atanan ya da maaş tahsis edilmesi, unvan veya nişan verilmesi dolayısıyla padişah tuğrasıyla birlikte yazılan fermanlar.

³⁵ Aba: Dervişlerin, aşağı tabakadaki ilmiye mensuplarının ve medrese talebelerinin giydiği palto türünden bir giysidir.

³⁶ Kebe: Çoğunlukla çobanların giydiği kalın keçe giysi.

dinlemekten başka bir işle uğraşmaya zamanları kalmaz. Her adamın elinde çeşitli beratlar ve onbeş, yirmi kıta Mukarrernameler (karar mektupları) olup birinin Mukarrernamesinde “Hak bunundur, hasmının yalancılık ve hile sataşım işe karıştığı kulağıma ulaşmıştır. Durumu düzene koyup, düşmanını men ve def edesin” diye yazar. Hasminin elinde olan berat ve emirlerde de yine buna benzer şekilde “Hak bunundur, buna verdiresin” diye yazar.” (Koçi Bey,2008:53)

Bu durum gerçek hak sahiplerinin mağdur edilmesi kadar merkezi otoriteye karşı olan güveni de zedelemiştir. Zira daha önceleri merkezden gelen emirlerin taşradaki tesiri bu tarz usulsüzlükler münasebetiyle giderek azalmış, neredeyse merkezin taşra üzerindeki otoritesini sıfırlayan bir düzeye düşmüştür.

“Evvelce bir diyara Saltanat-ı Aliyye tarafından bir mübarek emir gelse, o diyarın köylerine ve kasabalarına velvele, küçüğüne ve büyüğüne korku ve heybet düşer, Padişah fermanı gelmiş diye herkes kulak tutardı. Şimdi her iş için çeşitli emirler ve beratlar karşılıksız bir şekilde bol bol verilmekte, yılda birbirine aykırı bin Berat-ı Hümayun ve Mukarrername yazılmaktadır. Bu sebepten Zeamet ve Tımarların durumu gayet keder verici olup, bu hususlarla ilgilenmek farz-ı ayn³⁷ olmuştur. Çünkü İslam memleketlerinde olan sancak ve eyaletler, ismi var cismi yok bir ruhsuz kalıba dönmüştür.” (Koçi Bey,2008:53)

Merkezin otoritesinin kaybolmasına bağlı olarak sahte beratlarla Zeamet ve Tımar sahipliğinin yaygınlaşması, gerçek sahiplerinin ürünlerinin zayi olması sonucunu doğurmuştur.

“Nice sefer seferleyen gaziler Sefer-i Hümayunlarda can ve baş verirken, hasmı olan kimse evinde zevk ve sefadayken, ürün zamanı gelince Asitane’den bir Mukarrername ile o zavallının ürününün kimini kendi alıp, kimini hükmü veren kadiya verirler. Böyle böyle Tımar ve Zeamet ahvali karmakarışık olup, alan ve satan belirsiz oldu.” (Koçi Bey,2008:53)

Dirlik düzenindeki bu tahribatın ekonomik ve mali açıdan oluşturduğu zararın yanı sıra, en önemli olumsuzluğu, sistemin Osmanlı devlet nizamı içerisindeki temel işlevi olan askeri etkisini zaafa uğratmasıdır.

“Akıncı taifesi dahi kimi ulufeli kul, kimi kul namına olmuş kimi de akıncılığı inkâr etmiş, ancak iki bin akıncı kalmıştır. Yörügan ve Müselleman taifesi mukataaya bağlandı. Anadolu vilayetlerinde olan piyadeler tımar olup, adının mensuh³⁸ koydular. Hala adı geçen taifelerden Sefer-i Hümayun’a hiç kimse

³⁷ Farz-ı ayn: Müslüman olan kulun yapması gereken ödevdir.

³⁸ Mensuh: Sözcük anlamı “ hükmü kaldırılmış” demek olan bu terim yaya ve müsellemler teşkilatının kaldırılması, mülki ve askeri memuriyetlerin lağvedilmesi üzerine hazineye kalan tımarlar için kullanılır. Bu tür tımarlar gerektiğinde bir hizmet karşılığı olarak verilmek üzere devlet hesabına idare edilirdi.

gitmeyip, onların hizmetlerini de mevcut olan tımar erbabının kulları görür oldular. Velhasıl tımar erbabı ki; din askerlerinin seçmeleridir, ırgat işini görür oldular; onlar bu halde olunca din düşmanından nasıl intikam alınır? Ve Padişahın hizmetleri nasıl görülür?” (Koçi Bey,2008:53-54)

Koçi Bey dirlik düzeninin ıslahı konusunda neler yapılması gerektiğini 12. ve 19. risalelerinde ayrıntılı olarak ele almıştır. On dört aşamalı bir süreçte ıslahatın gerçekleştirilebileceğini düşünen Koçi Bey, Sultan IV. Murad'a aşağıda sıralanan tedbirlerin alınmasını önerir.

- Defter-i Hakani'den³⁹ icmal suretleri çıkartılarak bir Hatt-ı Hümayunla⁴⁰ bütün eyaletlerde yoklama yapılmasının sağlanması. Beylerbeyilerin huzurunda 3 ay içerisinde bütün dirlik sahiplerinin hazır bulunması, riayet etmeyenlerin dirlikten mahrum edilmesi,

- Her Beylerbeyinin kendi eyaletinde mevcut olan Zeamet ve Tımarların kimlerin üzerinde olduğunu titizlikle denetlemesi; gerçek hak sahiplerine, dirlikleri kendi ellerinde bırakıldığına tezkereler verilmesi; hiçbir şekilde Tımar ve Zeametın dağıtılmasına Asitane-i⁴¹ Saadet tarafından müdahale edilmemesi,

- İcmallerde (defterlerde) kılıç ehline ait olduğu halde, “Paşmaklık”, “Arpalık” gibi yollarla başkalarının elinde bulunan Zeamet ve Tımarların bu kişilerden alınarak hak sahiplerine iade edilmesi,

- Tımar ve Zeametın dağıtımı ve bölünmesi esnasında bütün hak sahiplerinin (Sancağın Alaybeyi, bütün tımar ve zeamet sahipleri, Çeribaşları⁴² ve diğer hak sahipleri) aynı anda hazır bulunması, birinin olmaması halinde dağıtımın yapılmamasının ferman buyurulması,

- Dergâh-ı Ali Müteferrikalarına ve Çavuşlarına, Divan-ı Hümayun, Defterhane (Defter-i Hakani) ve Maliye Kâtiplerine kadim kanunda ne kadar Tımar ve Zeamet öngörüldüyse yine o kadar tayin olunması,

- Tımar ve Zeamet sahibi olanlar için belirli bir sayı ve sınır tayin olunması, belirlenen sınırdan fazlasına sahip olanların beratlarının yeniden düzenlenmesi, her Tımar sahibinin bağlı olduğu sancakta ikamet etmesi,

³⁹ Defter-i Hakani: Osmanlı memleketlerinin bütün mülkiyet kayıtlarını içeren Tımar, Has ,Zeamet, Mülk, Vakıf gibi arazi türlerinin ana defterlerinin tutturulup korunduğu, uyumsuzlukların çözüldüğü yer.

⁴⁰ Hatt-ı Hümayun: Padişahların bir işin yapılması için verdiği yazılı emir.

⁴¹ Asitane: Farsça “eşik, dergâh” anlamına gelen asitane sözcüğünden türetilmiştir. Osmanlılarda hükümetin merkezi olması, herkesin işinin orada görülmesi dolayısıyla İstanbul şehri için” Asitane, Asitane-i Saadet, Asitane-i Aliyye” terimleri de kullanılırdı.

⁴² Çeribaşı: Sipahi, müsellemler, Evlad-ı Fatihan ve benzeri askeri teşekküllerde kullanılan bir subay rütbesi.

- İki sancakta Tımar ve Zeameti olanlardan birisi alınarak; varsa dirliği hak eden evladına veya yakınlarına, yoksa başkasına verilmesi,
- Sağlıklı oldukları halde emekli olanların emekliliklerinin kaldırılması, emekli yoluyla hak ettikleri Tımar ve Zeametlerin sefere katılmaları şartıyla kendilerinde bırakılması, değilse hak edenlere verilmesi,
- Havass-ı Hümayun⁴³ köyleri ve şeriata aykırı olarak temlik edilen köylerin ağır ulufelilere, ulufeleri Hazine-i Amire'ye kalması şartıyla verilmesi; şeriata uygun temlik edilmiş köylerin de cebelileri ile birlikte sefer katılmaları şartıyla düzenlenmesi,
- Her eyaletteki Tımar ve Zeametlerin Beylerbeyiler tarafından dağıtılması, tezkereleri gereğince beratlarının yenilenmesine dair Ferman-ı Hümayun çıkarılması; her birine aslı, cinsi, oturduğu kasabanın ve köyün adının, yaşının, dirliğinin ayrıntılı olarak kaydedildiği beratların verilmesi; beratlarda Tımar ve Zeamet sahiplerinin sancaklarında ikamet zorunluluğunun ve cebelileriyle birlikte sefere katılmaları gerektiğinin belirtilmesi; beratlarında belirlenen yerde oturmayanların ve yine belirlenen sayıdan az cebeli ile Sefer-i Hümayun'a katılanların dirliklerinin başkasına verilmesi,
- Yapılan düzeltmelerin ardından oluşan mahlulatin (boşalmalar), ocağın düzeni bozulmaması için öncelikle ölenin oğluna verilmesi, yoksa kardeşlerine ve onların evlatlarına verilmesi, onlar da yoksa amca ve amcaoğullarına verilmesi,
- Tımar ve Zeametın belirlenen usullerle dağıtılacağıın kanunla kayıt altına alınması halinde, tımar ve zeametın temiz bir şekilde korunacağı, aralarına reaya ve berayanın, yabancıların, ne idüğü belirsiz kimselerin giremeyeceğı ve bu suretle İslam topraklarında Tımar ve Zeamet kavgalarının ortadan kalkacağı,
- Bu düzenlemelerin yapılması durumunda 100.000'den fazla seçme ve mümtaz Tımar ve Zeamet sahibinin ortaya çıkarılacağı ve bunun sonucu olarak da kanuna uygun bir şekilde cebelileri ile birlikte 400.000-500.000 kişilik bir ordunun oluşacağı,
- Adalet üzere Tımar ve Zeametlerin dağıtılması halinde; Tımar ve Zeamet erbabının reayaya kendi evlatlarıymış gibi muamele edip, tecavüzlere, Cizyedarların zulmüne ve Kapıkullarının eziyetlerine karşı koruyup-gözeteciğı; böylelikle İslam ülkesinin mamur ve bayındır, reaya ve berayanın da rahat etmesinin sağlanabileceğini önermiştir. (Koçi Bey Risalesi:39,55-57)

⁴³ Havass-ı Hümayun: Fethedilen topraklardan, hazinenin sorumluluğuna verilen kısım.

3.3. Hazine Gelirlerinin Azalması – Vergilerin Arttırılması- Rüşvet

Koçi Bey devletin bekasının adalet ve doğruluk ile kaim olacağı fikrindedir. Güçlü bir askeri organizasyonun, güçlü bir hazine ile güçlü bir hazinenin vergi ödeme kabiliyeti olan toplumla, güçlü bir toplumun ise ancak adalet ve doğrulukla tesis edilebileceğini vurgular. Aksi halde ise toplum perişan, hazine yetersiz, asker ise güçsüz olacaktır. (Koçi Bey,2008:66)

Klasik dönemde kamu görevlileri adalet ve doğruluk üzere hareket eder, görevler liyakat/ehliyet anlayışına göre tevzi edilirdi. Müfettişlerin ise doğru ve dindar kişilerden olmasına özen gösterilirdi.

“Müslümanların beytülmalini, haslar olsun, mukataalar olsun, dini ve ırzı mükemmel adamlara emanet ederlerdi. Onlar da hak ve adalet üzere tahsil ettikleri malı müfredat defterleriyle gönderirlerdi....Her memleketi ilmiyle iş gören, doğru ve dindar müfettişlere verirlerdi. O gibiler asla kadılıklarından azlolanmazdı. Onlar da hazineyi yetim malından ve zulüm ile toplanan mallardan koruyup, ne Müslümanların beytülmalini kimseye yedirirler, ne kimsenin malını haksız yer beytümale sokarlardı.” (Koçi Bey,2008:80)

1582 tarihi Osmanlı klasik düzeninin bozulmaya başladığı tarih olarak kabul edilmektedir. Bu tarih, merkezi bürokrasiye bağlı kadroların liyakat/ehliyet esaslarına göre dağıtılmasının terk edilerek yerine rüşvetle verilmesinin ikame edildiği ve aynı zamanda kamu giderleri için ihtiyaç duyulan gelirlerin tedariki amacıyla reaya üzerindeki vergi yükünün ciddi düzeyde artırıldığı tarihtir.

Tablo 3. 1582 Tarihinden Önce ve Sonra Tahsil Edilen Vergiler

Alınan Vergiler	1582'den Önce	1582'den Sonra
Cizye ⁴⁴ (Nefer Başına)	40 veya 50 Akçe	240 Akçe
Hane-i Avarız ⁴⁵	40Akçe	300 Akçe
Koyun Vergisi	2 Koyundan 1 Akçe	Koyun Başına 1 Akçe

Kaynak: (Koçi Bey,2008:63)

⁴⁴ Cizye: Temel olarak Hıristiyan tebaadan, onları koruma karşılığı olarak alınan baş vergisidir.

⁴⁵ Hane-i Avarız: Kasabalar ve köyler nüfuslarına, emlak ve arazilerin miktarına ve gelirine göre hane terimiyle sayılır; yerel masraflar ve diğer vergiler de ona göre saptanırdı. Avarız ise olağanüstü hallerde savaş masraflarını karşılamak üzere halkın doğrudan doğruya devlete vermekte yükümlü tutulup miktarı belli olmayan vergiye denir.

Tablo 3'nin incelenmesinden de anlaşılacağı üzere vergi miktarlarında çok yüksek oranlarda (%600, %750, %100) artışlar yapılmıştır. Bu artışın gerekçesini Koçi Bey merkez bürokrasisine bağlı kadrolardaki artışa bağlamaktadır (Tablo 2'deki rakamlar bu tespiti teyit edici mahiyettedir). "Ulufeli kul tafesi" olarak tanımlanan bu kadroların giderlerini karşılamak için vergileri artırma yoluna gidilmiş, bu da reayayı mağdur etmiştir. (Koçi Bey,2008:62-63)

Vergilerin temelde kamu hizmetlerinin finansmanı için tahsil edilen kaynaklar olduğu düşünüldüğünde, merkezi devlet otoritesinin gördüğü kamu hizmetlerinin finansmanında ciddi kaynak sorunu ile karşı karşıya kaldığı ifade edilebilir. Vergiyi ödeyenler (Mükellefler) açısından durum daha da vahimdir. Koçi Bey bu vahim durumu şöyle nakletmektedir.

"Altı Bölük Halkı (Yeniçerilerin süvari bölükleri) birkaç senedir, Padişahın malını tahsil etmeyi kendilerine vazife edinip, devlet vükelasından bütün defterleri zorbalık ile alıp, herkesin gözü önünde Sultan Mehmet Han Cami-i Şerif'in avlusunda mezat eder; birer, belki birer buçuk kuruş Gulamiye⁴⁶ ile Ahmet'e Mehmet'e satar oldular. Alanlar dahi birer kuruş ile yetinmediler. İslam memleketlerinden yedişer sekizer yüz akçe Cizye ve Avarız toplanmaya başlandı. Her koyundan yedişer sekizer akçe alınıp, Anadolu vilayetlerinde bile koyun başına yirmişer otuzar akçe alır oldular. Peki, bu zulme reaya nasıl dayansın? Bütün millet bu haksızlığı nasıl geçirsin?" (Koçi Bey,2008:63)

Bu durum devlet otoritesinin kullanılmadığının açık bir kanıtıdır. Bir taraftan Yeniçerilerin, vergi kayıtlarının tutulduğu defterleri yetkililerden zorbalıkla almaları ve bunları yok pahasına satmaları diğer taraftan bu defterleri ele geçirenlerin, merkezi otoritenin acziyetini istismar ederek, mükelleflerden ödeme güçlerinin çok üzerinde vergi tahsilatı yapmaları mali yapının ne denli bozulduğunun delilidir.

Dönem itibarıyla toplanması gereken kamu gelirleri olarak ifade edilebilecek gelirlerin tahsilatında da durum farklı değildir. Savaşlardaki mağlubiyetlerle birlikte elden çıkan topraklar dolayısıyla yitirilen gelirlerin yanı sıra dirliklerin usulsüz bir şekilde el değiştirmeleri neticesinde zayıf edilen gelirler, hazineye intikal etmesi gereken kaynakların çoğunun heba edilmesine sebep olmuştur.

"Padişah Has'ının yazısı iki bin dört yüz kırk bir yük (244.100.000) akçe olup, eminlerden yapııcılardan en az yarısı tahsil olunsa, o miktar akçe hasil olup, hazineye girerdi....Padişah Has'larının hali perişan olmuştur. Dört yüz seksen dört

⁴⁶ Gulamiye: Cizye ve diğer vergileri tahsil edenlerin topladıkları paraların hazine veznesine teslimi sırasında vergi harç pusulalarının her biri için kendilerine verilen tahsil aidatı.

yük (48.400.000) Akçe yazısı olan Gürcistan, Gence, Revan ve Bağdat memleketlerinde olan Padişah Has'ı olan köyler elden çıkıp, düşman eline geçti. Bir kısmı da şeriata aykırı olarak mülk edinildi, Vakıf ve Paşmaklık oldu. Bir kısmı harap olmaya yüz tuttu. Bir kısmı Vezirlerin Has'ı haline geldi. Hala mevcut olan Padişah Has'ı köylerden yüz yük (10.000.000) Akçe ancak hazineye girip, geride kalandan nam ve nişan kalmadı." (Koçi Bey,2008:62-63)

Risalelerde mali açıdan yaşanan darboğazdan çıkış için değişik çözümlerine de rastlanmaktadır. Bunlardan en dikkat çekenini Havass-ı Hümayun köylerinin Kapıkulu askerlerine (Tımar ve Zeamet olarak) bırakılarak, ulufelerinin Hazineye gelir olarak bırakılmasıdır.

"Halen Havass-ı Hümayun köyleri her sene bölük halkına (Kapıkulu askerlerine) hizmet olarak verilmekte ve (onların) aralarında artırma ile pulluk pulluk satılmaktadır. Toplam olarak Padişahlığın malı adıyla ancak yüz yük (10.000.000) Akçe hazineye girmektedir ve o da kul mevaciplerine (Kapıkulu maaşlarına) sarf olunur. O taifeye nakit akçe verilmektense Havass-ı Hümayun köyleri, ağır ulufeliye de ulufesinin bedeli zeamet ve tımar olarak verilip, ulufeleri hazineye kalırsa; hem bunca kılıç meydana gelmiş olur, hem o taife hafifletilmiş olur; Hazine-i Amire'ye de büyük fayda sağlanırdı." (Koçi Bey,2008:71)

Bu yolla yaklaşık kırk bin (40.000) neferin ulufelerinin hazineye kalıp, tımarlı olacakları düşünülüyordu. Bir neferin gündeliğinin yirmi (20) Akçe olduğu kabulünden hareketle senede toplam iki bin yük (200.000.000) Akçe hazineye intikal edecek, böylece gelirler giderlerden daha fazlalaşacaktır. (Koçi Bey,2008:73)

Bir diğer çözüm önerisi usulsüz olarak gerek şeriata aykırı bir şekilde vakıf yapılmak suretiyle gerekse de Padişah yakını olmak gibi gerekçelerle vakıf ve temlik edilmiş Beytülmal ait olan arazilerin (köyler, tarlalar) araştırılmasıdır. Usulsüz ve haksız iktisap edildikleri tespit olunanların hak edenlere dağıtılması yoluyla hazineye gelir sağlamaktır.(Koçi Bey,2008:71,73)

"Din ve devlete layık olan şudur ki; iki yüz yıldan beri temlik ve vakıf olan köyler, hak ve adalet üzere yoklana, meşru temlik ve vakıf köyleri olduğu gibi bırakıla, meşru olmayıp da Beytülmal hakkı olanların ulufeli kul taifesine dağıtılıp bölünerek nice bin kılıç⁴⁷ meydana gelmesine Padişah hazretlerine dikkat buyurula. (Çünkü) böyle olunca kılıç çokluğuna, hazinenin bolluğuna ve fazlalaşmasına sebep olunup, nice yararlar görülür." (Koçi Bey,2008:72)

⁴⁷ Kılıç: Osmanlı dirlik sisteminde her tımarın çekirdeğini oluşturan kısım. Arazi icmal defterlerinde mevcut toprak dirlikleri kılıç temeli üstünden kaydedilirdi ve her kılıç bir sipahiye karşılık gelirdi.

Yeni dönemde hazineyi kayba uğratan sebeplerden bir başkası rüşvetle iş yaptırmanın yaygınlaşmasıdır. Geçmişte halkın güvenilir ve dindar olması, Padişah mansıplarının layık olanlara verilmesi ve aynı zamanda dirliklerin dağıtımında titizlik gösterilmesi rüşvet uygulamalarına fırsat vermiyordu. Lakin yeni dönemde yaşanan,

“bu kadar karışıklığın, fitne ve fesadın, reyanın ve memleketin harap oluşunun, hazinelerin ve malların azalmasının sebebi rüşvet pisliğidir.” (Koçi Bey,2008:77) “O kapı ele geçirildiğinden beri mansıpların erbabı arasında azil, tayin ve değiştirmelerin çokluğu hadden aşırı oldu; itibarı ve şerefi yüksek kişiler alçaldı, en alçaktaki kişilerde devlete erip mevki sahibi oldu, âlemin hali tamamen değişti.” (Koçi Bey,2008:93)

Kamu düzeninin bozulmasının önemli saiklerinden biri olarak görülen rüşvet uygulamalarının sona erdirilmesi için Koçi Bey “Vükelanın ve Divan Ehlinin Düzeltilmesinin ve Rüşvetin Kaldırılmasının Ne Yüzden Olacağı Beyan Olunur” başlığını taşıyan 15.risalesinde;

- Vezir-i Azam’ın müstakil olması, Enderun ve Birun halkından kimsenin saltanat işlerine karışmaması, Vezirlerin emrinde çalışanların dirlikli ve defterli kimselerden olmaması,
- Eyalet ve Sancakları idare edecek Beylerbeyilerin usulüne göre tahsil almış, faydalı kimselerden -suçları sabit olmadığı sürece- ömür boyu görev yapmak kaydıyla görevlendirilmesi. Tımar ve Zeametın Asitane-i Saadettekiler tarafından değil, Beylerbeyiler tarafından dağıtılması.
- İlmiye mansıplarının ilim ehline ve fazilet sahibi kişiler verilmesi. Cahil olanların meslekten çıkarılması, Müderrislerden hiçbir şekilde rüşvet alınmaması,
- Paşmaklıkların Havass-ı Hümayun köylerinden verilerek, icmalli zeamet ve tımarlardan verilmemesi,
- Dergâh-ı Ali Kapıcıbaşlarına Zeamet ve Tımarın “Arpalık” (bunların arpalıkları icmal defterlerinde kayıtlıdır) adıyla bir şey verilmemesi,
- Defter-i Hakani ve Maliye Kâtiplerinin doğru ve dindar kimselerden seçilmesi, hak ettikleri ücretlerin noksansız verilmesi halinde rüşvetin kaldırılabilceğini ileri sürmektedir. (Koçi Bey,2008:77-78)

3.4. Askeri Düzenin Bozulmasının Sebepleri ve Çözüm Önerileri

Koçi Bey Yeniçeri Ocağının bozulmasının miladı olarak 1584 tarihini göstermektedir. Sultan III. Mehmet’in sünnet merasiminde halkı eğlendirenlerin ödüllendirilmesi amacıyla, başlangıçta Yeniçeri Ağası Ferhat

Ağa'nın izin vermemesine rağmen, daha sonra azledilip yerine geçen Yusuf Ağa zamanında "Ağa Çırağı" (devşirme yöntemi dışında ocağa alına kişiler) adıyla, sonra Yeniçeri Kâtibi Aksaraylı Mahmut Efendi'nin bulduğu "Sipahi Oğlu" (Ferzend-i Sipahi: Sipahilerin Acemi Ocağına kaydedilen oğulları) yoluyla ve 1620 tarihinde Yeniçeri Ağası Mustafa Paşa'nın "Becayış" (karşılıklı yer değiştirme) yöntemiyle Yeniçeri Ocağına hak etmeyen birçok kişinin dâhil edildiğini kaydetmektedir. (Koçi Bey,2008:58-59)

Yine 1584 tarihinde Özdemiroğlu Osman Paşa'nın yararlığı görülen yabancıları Kapıkulu askeri olarak alması ve sonrasında da gerekli özenin yitirilerek yabancıların Bölük Halkına (Kapıkulu Askerleri) dâhil edilmesi; 1594'de Koca Sinan Paşa'nın⁴⁸ "Kuloğlu" adıyla bazı kimseleri Bölük Halkına dâhil etmesi, o tarihlerden sonra isteyenin Bölük Halkına girebildiği bir dönemi başlatmıştır. (Koçi Bey,2008:56)

Koçi Bey, geçmiş dönemlerde askeri yapının bozulmaması konusunda Padişahların gösterdiği özeni anlatmak bakımından Mısır Seferi sırasında yaşanan bir hadiseyi ve Yavuz Sultan Selim'in tutumunu nakleder ki; mukayese fırsatı vermesi açısından oldukça önemlidir.

"Mısır Seferi sırasında yaşanan maddi sıkıntı civardaki bir Bezirgândan alınan 60.000 Flori (Sikke-i Hasene=Nakit Para) borçla atlatılır. Sonrasında hazineye kaynak gelince Bezirgân borcu ödenmek amacıyla davet edilip alacağı kendisine verildiğinde; "Alacağım devletin hazinesine kalsın, yalnız dünyada bir oğlum var, iki Akçe karşılığında kendisine Cebecilik verilsin" ricasında bulununca, bu durum divana arz olunur. Yavuz Sultan Selim'in cevabı: "Ulu atalarımın ruhları için hepiniz katlederdim. Lakin halk arasında Haremeyn-i Şerifeyn fatihi Sultan Selim Han, bir Bezirgânın malına tamah edip bahaneyle onu katletmiş, birkaç Vezir ve Defterdarını da günahsız katletmiş şeklinde yayılacağından korkarım, yoksa hepinizi gazap kılıcına lokma ederdim. Tez Bezirgânın malını verin ve bu türlü kötü şeyleri, bundan sonara bana yazıp göndermeyin. İcinizden her kim temiz kullarımın arasına yabancı sokmaya çalışırsa dünyadan ahirete imansız gidip, cehennem ateşinden kurtulmasın" diye beddua etti ve Bezirgânın 60.000 Florisini o anda geri verdirtti. (Koçi Bey,2008:60-61)

Bir diğer istismar yöntemi de "Veledes" adı verilen yöntemdir. Bu yöntemde ağır ulufeli bir kişi ulufesinin bir kısmını parayla satıp, sattığı kişiyi "oğlumdur" deyip Bölük Halkına saydırıyordu. Böylece hazineden maaş alması sağlanıyordu ki; hazineyi zarara uğratan unsurlardan biriydi.

⁴⁸ Koca Sinan Paşa: (1520-1596): Devşirme olarak alındığı Enderun'da yetişti. Sancakbeyliği, beylerbeyliği ve kapitan deryalığın ardından beş kez sadrazamlık makamına getirildi.

“Düzen ve tertip kalktı. Ölülerin yerine de yapıyorlar, Veledeş de ediyorlardı...İçlerinde ağır ulufeli nice kimseler ulufesinin dokuz akçesini, iki üç yüz kuruşa bir yabancıya satıp “Oğlumdur” diye getirip, adı geçen taifeye katar oldular.” (Koçi Bey,2008:57)

Diğer taraftan sayılarının 5-6 bin civarında olduğu söylenen, başkasının ismiyle ulufe alanların varlığının yanı sıra, kanun gereği İstanbul, Edirne, Bursa arasındaki köylerde ikamet etme zorunlulukları bulunmasına rağmen, bu kurala uymayıp Gürcistan’dan İran’a, Bosna’ya, Macaristan’a kadar dağılıp buraları istila etmeleri askeri yozlaşmanın ne safhaya vardığını göstermektedir.

“Beyler beylik edemez, şeriat hâkimleri hükümet edemez, vergi tahsildarları para tahsil edemezler. (Bu adamlar) âleme devası olmayan dert olmuşlardır. Sefer-i Hümayun da olsa yarısı değil, onda biri gitmez. Kimi zabıtlarına, kimi yoldaşlarına ulufelerini sipariş eder, kimi dahi defterli olup, kimi de hizmetkâr olurdu. O taifeden Sefer-i Hümayunda yedi, sekiz bin adam ancak mevcut bulunup, fakat hepsinin ulufeleri Hazine-i Amire’den alınır.” (Koçi Bey,2008:57)

sözleri durumun hem mali, hem hukuki, hem siyasi hem de askeri açıdan ne denli vahim olduğunu göstermeye yeterlidir.

Koçi Bey askerin bu durumunun nasihatle düzeleceği kanaatini taşımamaktadır. Ona göre ıslahat için zor kullanmak gerekir. Zira askerin söz dinleyecek durumu kalmamıştır. Bu durumu anlatmak açısından aşağıdaki tespitleri oldukça dikkat çekicidir.

“Nasihat ile kul (asker) zapt olunmaz ve iltifat ile düzeltilmesi mümkün olmaz. Bu asrın kulu öyle bir kuldur (askerdir) ki; aydan aya bütün ulufeleri peşin verilse, her birinin bütün levazım ve mühimmatı devlet hazinesi tarafından görülse, her biri çeşit çeşit iyiliklere boğulsa, bütün ulema ve şeyhler bir yere gelip bunlara nasihat eyleyip öğütler verseler, her birini bin nasihat ile itaat yoluna yöneltse ve “İslam Padişahının emrine aykırı harekete etmek, din ve nikâha zararlı” deseler, birinin de kulağına girmez ve zerre kadar faydası olmaz. (Koçi Bey,2008:67)

Bu şartlar altında Koçi Bey, askerin düzelmesi için yapılacakları şu şekilde sıralamaktadır.

- Askeri yapı içerisindeki farklı birimlerin, gerektiğinde zor da kullanılmak suretiyle birbiriyle dengelenmesi. Geçmişteki büyük sultanların yaptığı gibi Altı Bölük Halkının Yeniçeri Ocağı ile Yeniçeri taifesinin Altı Bölük Halkı ile bu iki taifeyi de zaimler (zeamet sahipleri) ve tımar erbabı kullarıyla zapt etmesi gibi. (Koçi Bey,2008:67)

• Zeamet ve Tımarın tekrardan ele alınıp, haksız iktisap edenlerin tespiti ve dirliklerin hak edenlere dağıtılması ve de ulufeli kulların mümkün olduğu kadar azaltılması. (Koçi Bey,2008:67-68)

• Kadim kanunun aksine Altı Bölük Halkı için sonradan oluşturulan usullerin kaldırılması (Velediş uygulamasının kaldırılması),

• Devşirme oğlanların veya Kul Oğullarının hepsinin önce Bedergâh (Acemi oğlanların Yeniçeri Ocağına kayıt kabullerinde kullanılır) olması ve gerekli eğitimleri aldıktan sonra ihtiyaç kadarının Yeniçeri yapılması. “Ağa Çırağı”, “Sipahi Oğlu”, “Becayiş” gibi usullerin tamamen kaldırılması. (Koçi Bey,2008:90)

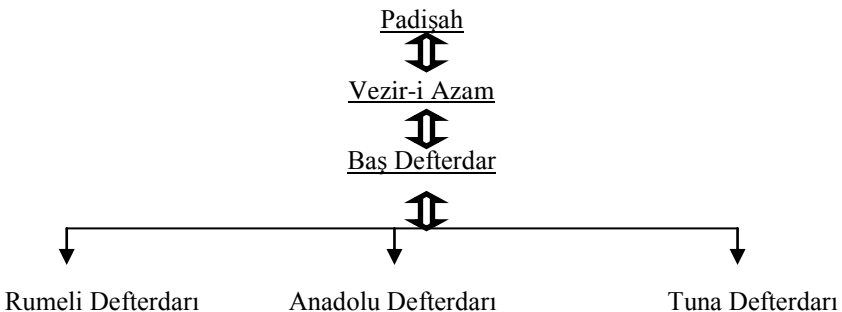
Yukarıdaki usullerin titizlikle uygulanması halinde hiç kimsenin kadim kanuna aykırı olarak Yeniçeri veya Sipahi olmasının önüne geçilmiş olacak ve kısa zamanda kapıkullarının sayısı azaltılmış olacaktır. Zira askerin çokluğu fayda vermez; az ve öz, itaatli ve terbiyeli olması esastır.

4. Sultan İbrahim'e Sunulan Risalelerin Mali Açından Analizi

4.1. Mali Yapı

Koçi Bey, Sultan İbrahim'e sunduğu risalelerinde dönemin maliye teşkilatının yapısı ve işleyişi hakkında bilgiler aktarmaktadır. Günümüzde de olduğu gibi kamu maliyesinde gerek gelirlerin toplanması gerekse de kamu harcamalarının yapılması yetkisinin toplandığı irade siyasi otoritedir. Dönemin siyasi otoritesi olması münasebetiyle Padişahın mali konularda bilgilendirilmesi ve bu konularda nasıl hareket etmesi gerektiği hususundaki bilgilendirmelerin kıymeti artmaktadır.

Şekil 1. Mali Teşkilat Yapısı

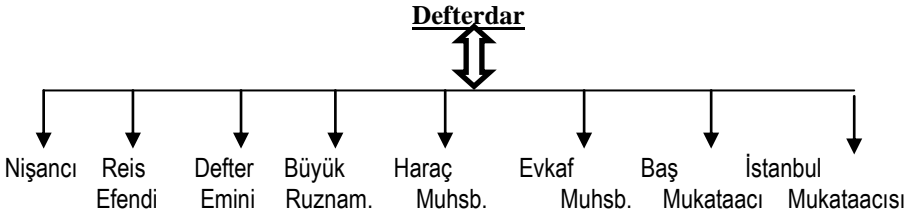
Mali hiyerarşinin en başındaki şahsiyet Baş Defterdardır. Şekil 1’de de görüldüğü üzere kendisine bağlı para tahsiline yetkili olmayan üç Defterdar ile devletin mali düzenini sevk ve idare eder. Devlet namına yapılacak bütün harcamalar ve toplanacak bütün gelirler Baş Defterdarın yönetiminde ve izni ile gerçekleşir.

“Defterdar kulunuz bütün hazinenize karışır. Ne kadar Haraçlar, Avarızlar ve Mukataalar var ise emirlerini Baş Defterdar verir; onun eli ile toplanır. Bütün Eminlerin ve Haraççıların muhasebesini o görür. Devletli Hünkârımın malını reayadan hep Defterdar tahsil eder ve onun marifeti ile sarf olunur. Onun izni olmayınca ne kimse bir akçe alabilir, ne verebilir. Padişahımın hazinesini tahsil eden bütün kullarınız onun eli altındadır. Bütün işleri gören odur; başka kimse karışmaz.” (Koçi Bey,2008:144)

Baş Defterdarın bu yetkisi mutlak bir yetki değildir. Yılda bir kez bütün gelir ve giderlerin kayıt altına alınmak suretiyle Vezir-i Azam’a bildirilmesi ve Divan-ı Hümayunda Baş Defterdar tarafından Padişaha arz olunması gerekmektedir. Koçi Bey, yıllık mali hesapların arzından sonra Padişahın, Baş Defterdarını aşağıdaki gibi tembihlemesinin uygun olacağını söyler.

“Benim devletli Hünkârım, bütün hazineniz onun elindedir. Divan-ı Hümayunda arza girip, defter okunduktan sonra Defterdar kulunuzu buyurun ki: “Göreyim seni, bir hoşça istikamet ile Hazine-i Amire’nin tahsiline çalışsın, senden doğruluk umarım” diye tembih-i şerif buyurasınız.” (Koçi Bey,2008:144)

Şekil 2. Defterdarın Altındaki Görevliler (Divan-ı Hâcegan)

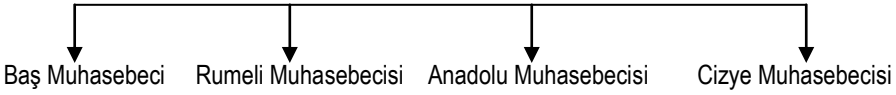
Kaynak: (Koçi Bey,2008:144-145)

Şekil 2’de görüldüğü üzere devletin gelir ve gider kayıtlarına ilişkin farklı kadro unvanlarıyla tanımlanmış ve her biri farklı görevler ifa eden Defterdara bağlı olarak çalışan görevliler mevcuttur. Bu kadrolarda görev yapacak olanların bir kısmının görevlerinin risalelerde aşağıdaki gibi açıklandığı görülmektedir.

- Mukataacı: gümrüklerin ve iltizamların bir senelik defterini tutan kişinin unvanıdır.
- Muhasebeci: Hazine-i Amire'ye giren ve çıkan malı kayıt ve hesap etmekle görevli kişinin unvanıdır.
- Büyük Ruznamçeci: Hazineye gelen gelirleri (Haraç, Avarız gibi) "Ruzname" adı verilen deftere, nereden ve ne miktarda geldiğini kaydeden, aynı zamanda giderleri de yazan kişinin unvanıdır.
- Küçük Ruznamçeci: Ulufe sahiplerinin (Çaşnigir, Çavuş, Kapıcıbaşılar, Mirahurlar, Kazaskerler, Yeniçeri Ağası ve Şeyhülislam vd.) ulufelerini dağıtan kişinin unvanıdır.
(Koçi Bey,2008:145-146)

Hazineye giren çıkan malı kayıt altına alan Muhasebecilerin bir kısmı Divan-ı Hümayun' da bulunmaktadır. Bunlar Şekil 3'de gösterilmektedir.

Şekil 3. Divan-ı Hümayunda Bulunan Muhasebeciler

Kaynak: (Koçi Bey,2008:146)

Osmanlı mali düzeninde kamu gelirlerinin farklı toplanma usulleri kullanılmak suretiyle toplandığı bilinmektedir. Emanet ve İltizam usulü vergilerin toplanmasında faal olarak dönem içerisinde kullanılmıştır. Emanet usulünde vergi gelirlerini toplayan kişilerin güvenilir olması esastır. Lakin güvenilir insan bulmanın güçlüğünden dolayı iltizam usulünün tercih edildiği belirtilmektedir.

“Mültezim diye bir adama derler ki, Defterdara gelip “Bana Yemiş İskelesini”⁴⁹ ver, eskiden beri yüz bin akçe verile gelmiştir; ben iki yüz bin akçe vereyim” der. Bir yıla kadar isterse oradan o kadar akçe hâsıl olsun, isterse olmasın; yılbaşında onu tutup hapsederler. Gerçekte beyliğin malıdır diye alırlar. Buna mültezim derler.

Emanet ona derler ki: “ Bu mansıbı bana verin; ne kadar akçe alırsam, getirip hazineye teslim edeyim” der. Her ne elde edilirse edilsin getirip hazineye

⁴⁹ Yemiş İskelesi: İstanbul'a dışarıdan gelen sebze ve meyveler, Haliç'te aynı adla anılan iskeleye yanaşan gemilerden indirilirdi. İskelenin bu amaçla kullanılması, “Yemiş” adını almasına yol açmıştır.

teslim eder; ona emin derler. Fakat halk arasında doğru adam az bulunduğu için iltizam ile verilir; onun için mültezim derler.”(Koçi Bey,2008:145).

Vergi toplama usulleriyle birlikte risalelerde kamu gelirlerine ilişkin bilgiler de mevcuttur. Salyane, Mukataa, Has-Zeamet-Tımar, Haraç, Avarız, Sürsat ve Harç gibi farklı kamu gelirlerinin ne anlama geldiği ve hangi miktarlarda tahsil edildikleri kayıt altına alınmıştır.

- Salyane: Yılda bir kez olmak üzere eminlerden üçer-dörder yük akçe olarak tahsil edilen “Yıllık” anlamına gelen bir vergi türüdür.
- Mukataa: Gümrük gibi madenlerin bir yıllığına kimi yüz yük akçeye kimi beş yüz yük akçeye kiralanmasıdır.
- Kılıç Tımarı: Yıllık geliri 3.000 - 19.999 Akçe arası olan dirliklere verilen addır.
- Kılıç Zeameti: Yıllık geliri 19.999 - 99.999 Akçe arası olan dirliklere verilen addır.
- Has: Yıllık geliri 100.000 Akçeden arası olan dirliklere verilen addır.
- Avarız: Müslümanlardan hane başına 300 akçe olarak tahsil edilen ayrıca tahsil edene de 40 akçe ödeme yapılan vergi türüdür. Avarızın adil toplanması yönünde Padişahın Vezir-i Azam’a aşağıdaki gibi tembihle bulunması icap eder.

“Avarız defterlerini bir hoşça kendin dağıt. Avarız toplamaya Müslüman, dindar adamlar gönder. Hane başına miri için üç yüz akçe alınsın; kırk akçe de varıp toplayan adama verilsin. Sıkı tembih eyle, fazla almasınlar. Bu defterleri kavaf eline (işini iyi yapmayanlara) verip, elden gitmesine razı değilim; hangi adamı tayin etmişsen kendisi varıp toplansın. Emr-i Hümayunumdan fazla bir akçe alındığını duyarsam, sen bilirsin; sonra cevabını senden isterim.”(Koçi Bey,2008:130)

- Haraç: Gayr-i Müslim olanlardan adam başına 285 Akçe olarak tahsil edilen vergi türüdür.
- Sürsat: Bir vergi türü değildir. Sefer olduğunda reyanın, ordunun ihtiyaçlarının karşılanması adına, bedeli ödenmek üzere hane başına beş kile arpa, bir kile unu Hünkârın bulunduğu yere getirme sorumluluğudur.
- Harçlar: Padişah tarafından verilen beratlar (Beylerbeyi Beratı:15.000 Akçe, Zeamet Beratı: 800 Akçe, Tımar Beratı: 120 Akçe gibi) karşılığında tahsil edilen gelirlerdir. (Koçi Bey,2008:130-131,139,143-144)

Bu vergilerin tahsilinde esas olan mükelleflerin ödeme güçlerinin dikkate alınmasıdır. Yine tahsilat süreçlerinde kullanılan aracılardan mükellefleri mağdur etmemesi ana gaye olmalıdır. Zira bu vergilerin kaynağı olan reyanın bekası vergi gelirlerinin sürekliliği açısından son

derece önemlidir. Bunun bilincinde olan Koçi Bey reayanın korunmasının lüzumuna aşağıdaki ifadeleriyle vurgu yapacaktır.

“Reaya padişahların hazinesidir. Eğer reaya mamur olur ve zulüm olmazsa padişahın hazinesi dolu olur. Bugün reaya bir kuruş versin (diye) Emr-i Şerif iletseniz, nice yüz bin kuruş olur. Hiç vakit geçirmeden lazım olan şey, reayayı koruyup zalimlere çığnetmemektir.” (Koçi Bey,2008:131)

4.2. Mali Kayıtların Önemi

Mali yapının sağlamlığı mükellefiyete ilişkin kayıtların doğru, düzenli ve güncel tutulmasıyla doğru orantılıdır. Geniş bir coğrafyaya hükmeden Osmanlı Devleti'nin mali otoritesini sürdürmesi, vergi tahsil edeceği kaynakları kayıt almasına bağlıdır. Bu nedenle vergiye konu unsurları kayıt altına alacak, bunları usulüne uygun bir şekilde ilgili tahrirlere yazacak kişiler son derece mühimdir. Bu sebeple Padişah Vezir-i Azam'dan tahriri yapacak kişilerde aşağıda yazılı özelliklerin bulunmasını isteyecektir.

“Memalik-i Mahruse⁵⁰ iyi, dindar, Müslüman ve akıllı adam gönder; hak ve adalet üzere tahrir eylesinler. Rüşvet almaktan, kimsenin haturını yıkmaktan kesinlikle çekinsinler” diye tembih buyurasınız. “Göreyim seni, Ümmet-i Muhammed hizmetidir; bir hoşça görülsün” diye Ferman-ı Hümayun lazımdır.”(Koçi Bey,2008:122)

• Tahrirlerin⁵¹ güncelliği de son derece önemlidir. Bilhassa hane başına tahsil edilen Avarız Vergisi'nde kayıtların güncel olmamasının hem hazine açısından hem de mükellefler açısından oluşturduğu olumsuzluklar vardır. Geçmişte hane sayısı fazla olan ancak zamanla değişik sebeplerden ötürü hane sayısı azalan yerlerden, kayıtlarda fazla yazıldığı için mevcut bulunanlardan zorla eski kayıtlar üzerinden Avarız Vergisi tahsilatı mükellefleri mağdur ederken, tersi durum da hazineyi zarara uğratmaktadır.(Koçi Bey,2008:122) Yine Beylerbeyi ve Sancak Beylerinin tahrirlerin tutulması esnasında tahrirlere müdahale etmeleri ve reayadan “Kaftan Bahası”⁵², “Selamiye”, “Nal Bahası”⁵³ adı altında tahsilatlar

⁵⁰ Memalik-i Mahruse: Osmanlı ülkesi anlamında kullanılan bir terim.

⁵¹ Tahrir: Nüfus ve araziye genel olarak sayıp yazma anlamında kullanılan bir terimdir. Osmanlılar ele geçirdikleri yerleri tescil etmek için görevlendirilen heyetlere yazdırır ve bunlara dayandırılarak arazi, nüfus ve emlak kayıtları düzenli şekilde tutulurdu. Daha sonra düzensiz sürelerle bu tahrirler tekrarlanır ve böylece yeni kayıtlar oluşturulurdu.

⁵² Kaftan Bahası: Sadrazam vezir gibi büyüklere kaftan verilirken, ikinci derecedekilere “kaftan bahası” verilir.

yapmaları mükellefleri mağdur eden bir diğer uygulamadır. (Koçi Bey,2008:112)

Diğer taraftan padişahın devletin gelir ve giderlerine ilişkin tutulan kayıtlara vakıf olması gerekir. Bunlara vukufiyeti olmadığı takdirde mali yapıyı olduğu kadar genel anlamda devletin yönetimini de elinde bulundurması güçleşecektir. Padişahın bu vukufiyeti kazanması için Sır Kâtibi'nden aşağıda sıralanan kayıtları istemesi, bunları incelemesi ve buna göre yapıya istikamet tayin etmesi gerekir.

• Öncelikle lazım olan hazineye ait bilgilerdir. Bunlara vakıf olmak için Sır Kâtibi'nce saklanan Haraç Defteri, Avarız Defteri, Mukataa defteri gibi defterlerin incelenmesi gerekir ki; Osmanlı Devleti'nde Hazineye giren gelir ne kadardır Padişahın bilgisi olsun.

• İkinci olarak mevcut asker sayısını öğrenmek gerekir. Yine Sır Kâtibi'nden “Ana Defterleri” denen, Sipahilere, Yeniçerilere, Müteferrika ve Çavuşlara, ait bilgileri ihtiva eden bu defterler incelenerek, asker sayısı, bunların ulufeleri, bir senelik maaşlarının kaç yük olduğu öğrenilmelidir.

• Üçüncü olarak da Muhasebe Defterlerinin incelenmesi gerekir. (Koçi Bey,2008:101)

Bu incelemeleri yaptıktan sonra bu kayıtların muhafaza edilmesi lazımdır. Geçmişin bilgisine vakıf olduktan sonra yapılacak iş mevcudun durumunu tespit etmektir. Bunun için de hem hazinenin hem askerin durumunun öğrenilmesi bakımından Vezir-i Azam'a aşağıdaki gibi ferman buyurulması istenir.

Yeniden Sipahinin bir defterini, Yeniçerinin bir defterini ve bütün Osmanlı ülkesinde ne kadar hazine toplanırsa gerek Haraç, gerek Avarız, gerek Mukataa olsun, başka başka defterler edip getir” diye ferman buyurasın. Birden bine varıncaya kadar gerek Sipahi, gerek Yeniçeri, Müteferrika, Çavuş, Çaşnigir, Kapıcı, Cebeci ve Topçu defterlerini isteyesiniz. “ Rumeli’de ne kadar zeamet ve tumar vardır, tamamı ne kadar kılıç olur? Her

eyaleti başka başka defter eyleyip, Rikab-ı Hümayunuma arz eyleyip gönderesin” (Koçi Bey,2008:101)

⁵³ Nal Bahası: Nal bedeli anlamında kullanılan terim

4.3. Sikkenin Durumu ve Narh Uygulaması

Osmanlı padişahlarının alameti kendi adlarına hutbe okutmaları ve para basmalarıdır. Padişahların isimlerinin yazıldığı sikkelerin ayarlarında oynama yani halis gümüşe bakır ve kurşun gibi madenler katmak suretiyle karışımının değiştirilmesi bugünkü ifadesiyle paranın satın alma gücünün azaltılmasıdır. Koçi Bey bu konuda Sultan İbrahim'in son derece uyanık olmasını ve Vezirine şu şekilde uyarıda bulunmasını ister:

“Benim adımın kötü gümüş üzerine yazılmasını sen layık görür müsin? Şimdi halis gümüş üzerine olması gerekir” diye tembih-i şerif buyurun.” (Koçi Bey,2008:147)

Sikkenin tağşişinin meydana getirdiği olumsuzluk sadece itibari anlamda Padişahın isminin ayarı bozuk akçede yazılıyor olması değildir. Aynı zamanda mali açıdan satın alma gücü azalmış bir akçe ile asker ulufelerini veya reayaya yapılacak ödemeleri gerçekleştirmek mümkün değildir. Sikke tağşişi bireylerin fakirleşmesi anlamına da geldiğinden iktisadi problemlerin yanında sosyal problemlere de sebep olmaktadır. Dolayısıyla ayarı bozulmamış halis gümüşten akçelerin basılması için merkezi otoritenin başı olarak Padişah sıkı önlem almak durumundadır. Öncelikle Darphane'nin başında ehliyetli birinin olması gerekir ve ihtiyaç duyulan gümüş Padişahın hazinesinden daha sonra iade edilmek üzere tedarik edilmelidir.

“Benim Hünkârım, Sikke-i Hümayunun ahvaline çok fazla dikkat gerektir. Darphane'ye gayet doğru, Müslüman bir nazır gerekir.... Benim merhametli Hünkârım, padişahlık (alameti) para ve hutbedir. Halk ikisi ile memnundur. Hemen vezir kulunuza emir buyurun: “Bu sikke ahvalini gör. Darphane işlesin, benim adıma sikke vurulsun. Gümüş lazım olursa, kuruşu hazinemden veririm, akçe kestir; yine tahsil olduğunda katıma teslim edesin” diye Ferman-ı Şerif buyurun.” (Koçi Bey,2008:121-122)

Yine sikkenin ayarının muhafazası konusunda sıkı tedbirlerin alınması gerekmektedir. Kesinlikle darphane haricinde gümüşün işlenmesine fırsat verilmemeli ve madenlerden çıkarılan gümüşlerin de Darphaneye gönderilmesi temin edilmelidir. Akçe ihtiyacı tek merkezden karşılanarak farklı yollardan ayarı bozulmuş akçenin (Zuyuf Akçe) piyasaya sürülmesi engellenmeye çalışılmaktadır. Hatta Tokat ve Erzurum Darphanelerinin bile gümüşü işleme uygun görülmemiş İstanbul'a yollanması istenmiştir.

Benim devletli Hünkârım, vezir kulunuza tembih-i şerif buyurasınız: “Asla kuyumcular, gümüş işleminler. Sıkı yasak olup, sırmakeşlere⁵⁴ dahi yasak olsun. Saadetli Hünkârımdan başka yere sırma satılmasın. Gümüşü olan getirip, darphaneden akçesini alsın. Madenler eminine mübarek emriniz gitsin, madenleri işletmesinler; gümüşü güzelce göndersinler. Bunlardan akçe alınmasın, gümüş istensin. Erzurum’da olan Darphane işlemin, Tokat’ta olan Darphane işlemin; gayet yaramaz kalp akçe keserler, sikkenin bozulmasına sebep olur. Gerçi bir miktar hazineye zayi olur, ama sonunda o kadar çok olur ki, ziyan olan bir yerine on gelir. (Koçi Bey,2008:147)

Özellikle gümrüklerden Yahudi tüccarlar vasıtasıyla giren zayıf akçe için, kim sorumlusuysa başının kesileceğine dair emirler verilmektedir. Bu konuda Gümrük Eminlerinin titiz davranmaları aksi halde sorumlu tutulacakları ihtar edilmektedir.

“Kulağıma şöyle geldi ki, bu yaramaz kızıl akçeyi Divan-ı Hümayunuma, Gümrük Emini olan, Yahudilerden kuruşu ziyade bozup getirirmiş; atalarımın ruhu için başını keserim. Sıkı tembih edesin, bir daha züüf akçe getirmesin, yoksa kendisi bilir. Diğer taraflardan gelen akçeler, evvelki kanun gibi Divan-ı Hümayunuma yatsın. Şimdiden sonra Bab-ı Hümayunumdan⁵⁵ içeri kalp akçe girmesine Rızay-ı Hümayunum yoktur” (Koçi Bey,2008:148)

Sikke tağışının önlenmesinin yanında mal fiyatlarının belli düzeylerde sabit tutulmasını emreden Narh uygulaması da dönemin ekonomik tedbirlerindedir. Üreticilerin aleyhine gibi gözükten ürün fiyatlarının belli düzeylerde sabitlenmesi, tüketicilerin lehine bir uygulama olarak değerlendirilebilir. Ancak bu uygulamanın üreticileri daha çok üretmekten uzaklaştıracağı ve ürün arzında daralmalara sebep olacağı da unutulmamalıdır. Bu konuda da Koçi Bey’in, Sultan İbrahim’e esnafın Narh uygulamalarına riayet etmesi konusunda yönlendirmeleri vardır. Vezir-i Azam vasıtasıyla esnafı aşağıdaki gibi uyarmasını ister.

“Sen ki Vezir-i Azam, kasaplara tembih edesin, koyun etinin okkasını on akçeye ve kuzu etinin okkasını on iki akçeye narh versin, böyle bilesin.”... “ Sen ki Vezir-i Azam, ekmeçkilere yüz elli dirhem ekmeği bir akçeye narh veresin, böyle bilesin.” (Koçi Bey,2008:141)

Yine Vezir-i Azam vasıtasıyla İstanbul Kadısının narhlara riayet edilmesi hususunu takip etmesini, ihmal durumunda cezalandırılacağını ihsas eden tembihlerde bulunulmasını ister.

⁵⁴ Sırmakeş: Gümüş ve altını haddeden geçirerek sırma çeken zanaatkâra verilen isimdir.

⁵⁵ Bab-ı Hümayun: Saltanat kapısı; Topkapı Sarayı’nın dış kapısı; saray dışından saray birinci avlusuna giriş kapısı. Sabahtan akşama herkese açık tutulurdu; ama bu kapıdan yalnızca padişah, vezirler, ulema ve elçiler at üstünde geçebilirlerdi.

“İstanbul Efendisine (İstanbul Kadısına) tembih eyle. Narh işlemini hoşça görsün, gezip dolaşsın; yoksa kendisi bilir” diye sıkıca tembih edip üstelenmesi lazımdır. Çünkü şehrin tüm ihtiyacını o görür.” (Koçi Bey,2008:134)

Sonuç

Koçi Bey tarafından yazılan ve gerek sultan IV. Murat’a gerekse de Sultan İbrahim’e takdim edilen risaleler içerik itibariyle Osmanlı Devletinin klasik dönemi (kadim) ile sonraki döneminin merkez ve taşra bürokrasisinde meydana gelen değişimin karşılaştırılmasıdır. Bu karşılaştırma da hâkim olan mantık, klasik dönem merkez/taşra bürokrasisindeki yozlaşmanın idari, askeri, mali, ilmi ve sosyal yapıyı tahrip ettiği ve bunun ıslahının da yine bu alanlarda eski anlayışın ihya edilmesiyle mümkün olacağıdır. Bunun da bürokrasinin başı olan Padişah ve merkez bürokrasisinden başlayıp her kademedeki görevlilere ve ilişkiye sirayet edeceği düşünülmüştür.

Gerileme döneminin başlangıcı sayılan bu dönemde mali yapının bozulmasında ki; genel kamu yönetiminin bir parçası olması münasebetiyle Padişah ve merkez bürokrasiyi oluşturan kadroların iradesinin zayıflamış olması vardır. Burada da dikkat çeken bu kadrolara görevlendirmelerin liyakat ve ehliyet ölçüsünün kaybedilmiş olmasıdır.

Osmanlı iktisadi yapısı askeri yapısıyla “Dirlik” sistemi münasebetiyle iç içe geçmiştir, denebilir. Sistem bir taraftan seferlerde ordunun ihtiyacı olan askeri tedarik ederken diğer taraftan ekonomik ve mali yapıyı dinamik tutar. Padişah yakınlarının ve başta vezirler olmak üzere merkez bürokrasisinin kanuni (sonradan türetilen yöntemler) ama hukuki olmayan usulsüz müdahaleleri, Dirlik düzeninin tahribatında en önemli amildir. Koçi Bey mali kaynakların heba edilmesine de sebep olan bu sürecin ıslahı için liyakat/ehliyet anlayışının merkeze alınarak kuvvetli bir irade oluşturulmasını ve buna istinaden kayıt düzeninin yeniden ele alınarak hak edilmeyen dirliklerin tespit edilerek hak edenlere dağıtılmasını ve sonradan türetilen usullerin lağvedilmesini önerir.

Lüzumundan fazla kadro ihdası ve liyakatsiz kişilerin usulsüz yöntemlerle istihdam edilmesi kamu harcamalarını arttırdığı gibi Hazine gelirlerinin de azalmasına sebep olmuştur. Finansman ihtiyacı için reayanın vergilerinin fahiş sayılabilecek düzeylerde arttırılması ve vergi toplama usullerinin adaletsizliği, reayanın fakirleşmesine yol açmıştır. Devletle olan münasebetlerde rüşvet olgusunun geçerli araç haline gelmesi ise kamuya ait kaynakların heba edilmesinin sebebi olarak görülmüştür.

Dirlik sisteminin bozulması ile birlikte askeri yapı içerisinde de yozlaşma baş göstermiştir. Askeri yapı merkez bürokrasisi üzerinde vesayet oluşturmak suretiyle mali kaynakların kendi menfaatleri doğrultusunda kullanmaya başlamış ve asli görevini ihmal etmiştir. Koçi Bey askeri yapıdaki bozulmanın ıslahı için gerekli olduğunda zor kullanmak suretiyle askerin eski dönemdeki yapısına dönüştürülmesini tavsiye etmiştir.

Sultan İbrahim'e sunulan risalelerde mali yapıya ilişkin bilgiler daha fazladır. Hem mali yapının yönetimine hem kamu gelirlerinin türlerine hem de bunların toplanması usullerine ilişkin bilgiler mevcuttur. Mali yapının ıslahı için kayıtların ve liyakatli kişilerin görev yapmasının lüzumunu öne çıkaran Koçi Bey, Padişahın mali vaziyete hâkim olması için ilgili kayıtları incelemesi ve mevcut durumla mukayese yapabilmesi gerektiğini vurgular.

Dönemin iktisadi olduğu kadar mali olgularından biri sikke tağşişidir. Akçe basımında kullanılan gümüşe, bakır ve kurşun karıştırılmak suretiyle ayarında oynanması, akçenin değerinin düşmesine (Zayıf Akçe) sebep olmuş, satın alma gücü düştüğü kadar reayayı da fakirleştirmiştir. Bunun önüne geçilmesi amacıyla gümüş madenlerinin kontrol edilmesi, akçenin sadece İstanbul Darphanesinde merkezin kontrolünde basılması ve ayarı bozuk akçenin piyasaya girmesine sebep olanlara ağır cezalar verilmesi öngörülmüştür.

Narh uygulaması dönemin dikkatleri çeken bir diğer uygulamasıdır. Padişahın iradesiyle belli malların fiyat düzeylerinin sabit tutulması yönündeki Narh uygulaması, tüketicileri (reayayı) koruma amaçlı bir uygulama olarak dikkat çekerken üretim üzerinde meydana getirebileceği dolayısıyla mali yapıda doğuracağı olumsuzluklara risalelerde değinilmemiştir.

KAYNAKÇA

- Alper, D. ve Anbar, A. (2010 Nisan), “*Osmanlı İmparatorluğunun İç Borçlanmada Kullandığı Yöntem ve Araçlar*”, Maliye Finans Dergisi, Sayı:87.
- Akün, Ö. F. (2002). *Koçi Bey*. İslam Ansiklopedisi Cilt: 26, Ankara: Türk Diyanet Vakfı Yayınları
- Eş, M. (1989), Tarihsel Bir Bakışla Klasik Osmanlı Maliyesi, Kütahya: T.C Anadolu Üniversitesi, Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yayınları No:81.
- Eser, U. (1982), “*Osmanlı İmparatorluğu Bütçeleri: Bir İnceleme*”, Ekonomik Yaklaşım Dergisi, 169-194.

- Gökçe, A. F. (2010), “*Osmanlı Klasik Döneminde İdari Reform Hareketleri: Koçi Bey Risalesi*”, *Yasama Dergisi, Sayı:14, 59-78.*
- Gökbunar, R, Gökbunar, A. R, Uğur, A.(2010 Temmuz-Aralık). “*17. Yüzyılda Osmanlı Devleti ve Batı Avrupa Devletlerinde Mali Yapı Üzerine Savaşların Etkileri.*” *Maliye Dergisi, Sayı:159: 70-87.*
- İnalcık, H. (2006). *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi(1600-1914).*Cilt: 2, İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Karaman, K. Pamuk, Ş. (2009 Kasım). “*Avrupa Devletleriyle Bir Karşılaştırma Osmanlı Bütçeleri ve Mali Yapının Evrimi*”. *Osmanlı İktisat Tarihi Dergisi, 26-33.*
- Koçi Bey. (2008), *Koçi Bey Risaleleri* (Çeviren: Seda Çakmakcioğlu), İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Koçi Bey. (1993), *Koçi Bey Risalesi* (Çeviren: Zuhuri Danışman), İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Pamuk, Ş. (2003). *Osmanlı Türkiye İktisadi Tarihi:1500-1914.* İstanbul: İletişim Yayınları 3.bs.
- Pamuk, Ş. (1999) . *Osmanlı Türkiye İktisadi Tarihi: 1500-1914.* İstanbul: Ak Yayınları
- Pamuk, Ş. (2007). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi.* İstanbul: Türkiye Tarih Vakfı Yurt Yayınları,4.bs.
- Pakalın, M. Z. (1947). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü.* İstanbul: MEB Yayınları.
- Pakalın, M. Z. (1978). *Maliye Teşkilatı Tarihi.* Cilt:1, Ankara: Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayınları No: 1997-180/1
- Şeker, M. (2007). *Osmanlı Devletinde Mali Bunalım ve İlk Dış Borçlanma* , Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi , Cilt: 8, 2:115-134
- Tabakoğlu, A. (2008 Mart). *Türkiye İktisat Tarihi.* İstanbul: Derğah Yayınları.
- Tabakoğlu, A. (1985). *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi.* İstanbul: Derğah Yayınları
- Varcan, N. (1995). *Maliye Tarihi.* Eskişehir : Birlik Ofset Yayınları.